Atatürk ve DİN

Prof. Dr. İSMAİL YAKIT

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

Atatürk'ün
Doğumunun 125. yılı anısına

Prof. Dr. İsmail Yakıt

ATATÜRK VE DİN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 665
KÜLTÜR SERİSİ: 319

1. Baskı : Aralık, 1999 (S.D.Ü.)
2. Baskı : Kasım 2000 (S.D.Ü.)
3. Baskı : Kasım 2001 (S.D.Ü.)
4. Baskı : Temmuz 2002 (S.D.Ü.)
5. Baskı : Ekim 2002 (S.D.U.)

ISBN 975-437-602-6

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.
İstiklâl Cad. Ankara Han 99/3 80060 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 Faks: (0212) 251 00 12
Ankara irtibat bürosu:
Yüksel Caddesi: 33/5 Yenişehir - Ankara
Tel: (0312) 431 96 49
İnternet: www.otuken.com.tr
E-posta: otuken@otuken.com.tr

Kapak Tasarımı: grataNONgrata
Dizgi - Tertip: Ötüken
Kapak Baskısı: Birlik Ofset
Baskı: Özener Matbaası
Cilt: Yedigün Mücellithanesi
İstanbul - 2006

PROF. DR. İSMAİL YAKIT; 1950'de Denizli'nin Tavas İlçesi Kızılcabölük Bucağı'nda dünyaya geldi. İlk ve ortaokulu memleketinde, liseyi Denizli'de bitirdi. Yüksek tahsilini Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde (1970-1974) tamamladı. Milli Eğitim Bakanlığı'nın burslusu olarak Fransa'ya gönderildi. "Paris-IV Sorbonne Üniversitesi'nde" Doktora yaptı (1974-1979). Doktora tez çalışmaları esnasında, Sorbonne Üniversitesi'nde Mukayeseli Felsefeler Dalı'nda İhtisas Diploması aldı (1976). Kahire (Mısır) Üniversitelerinde araştırmalarda bulundu (1976-1977). Paris Tıp Fakültesi'nin Juvisy Dökümantasyon Merkezinde araştırmalar yaparak "Anthropologie biologique" sertifikası aldı (1978). 1979'da İslam Felsefesi ve Mukayeseli Felsefeler dalında Paris-IV Sorbonne Üniversitesi'nde hazırladığı evrim teorileri üzerindeki Doktora tezini "Pekiyi" dereceyle savunarak yurda döndü. Erzurum Atatürk Üniversitesi İslami İlimler (İlahiyat) Fakültesi'ne Dr. Asistan olarak girdi (1980). KKTC'nde Yedek Subay olarak askerlik yaptı (1980-1981). Yardımcı Doçent oldu (1982). İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Türk-İslam Düşüncesi Tarihi Anabilim Dalı'na naklen tayin oldu(1984). Doçent oldu(1986). İslam Felsefesi Profesörlüğü'ne yükseltildi ve akabinde S.D.Ü. İlahiyat Fakültesi Kurucu Dekanlığı'na tayin edildi(1993). Üç dönem arka arkaya dekanlık yaptı(1993-2003). Bu arada Sosyal Bilimler Enstitüsü Kurucu Müdürlüğü görevini de yürüttü (1993-1999). Halen İlahiyat Fakültesi'nde öğretim üyesi olup, Felsefe ve Din Bilimleri Bölüm Başkanı olarak görev yapmaktadır. Çok iyi derecede Fransızca ve Arapça bilen Prof. Dr. İsmail Yakıt'ın bir çok yayını bulunmaktadır. Çalışmalarının bir kısmı İngilizce, Fransızca, İspanyolca, Arapça, Almanca ve Japonca'ya çevrilmiştir.

30 yılı aşkın akademik hayatında bir çok başarılara imza atmış bulunan Prof. Dr. İsmail Yakıt'ın; yayınlanmış kitaplarının sayısı 15'den; Yerel ve Ulusal TV. lerde katıldığı sohbet ve tartışma programlarının sayısı 30'dan; Atatürk, Din, Laiklik ve Cumhuriyet konularında asker ve sivillere verdiği konferansların sayısı 50'den; Ulusal ve Uluslararası sempozyum, kongre ve panel gibi katıldığı bilimsel toplantıların sayısı 100'den; Yurtiçi ve Yurtdışında bilimsel ve kültürel konularda verdiği konferansların sayısı 500'den fazladır.

Bu naciz eserimi, Atatürk'ün silah
arkadaşlarından, istiklal madalyası sahibi,
dedem Koca Ahmet oğulları'ndan
Yusuf oğlu Yakup Efendi (öl. 29.12.1933)
ile eşi, babaannem
Rukiye Hanım (öl. 30.01.1970)'ın
aziz ruhlarına ithaf ediyorum.

İ.Y.

İçindekiler

Birinci Baskının Önsözü 11
Altıncı Baskının Önsözü 13
I- Atatürk'ün Din Anlayışı 15
II- Atatürk ve Hz. Muhammed 29
III- Atatürk ve Kur'ân-ı Kerîm 35
IV- Atatürk ve Din Istismarcılığı 51
V- Atatürk ve Gerçek Din Bilginleri 55
VI- Atatürk ve Az Gelişmişlik 60
VII- Atatürk ve Din Eğitimi 64
VII- Sonuç 68
Sözlük 71
Kaynaklar 82

BİRİNCİ BASKININ ÖNSÖZÜ

BUGÜN ülkemizde dine karşı olanlar, dinî değerleri hayattan tecrit etmek isteyenler, genellikle hep Atatürk'e sığınmakta, onu kendi düşüncelerine kalkan yapıp kendi fikirleri ve idealleri doğrultusunda istismar etmektedirler. Öte yandan, kendilerini Yüce İslam dininin sözcüleri zanneden bir takım kimseler de o büyük insanı, dine karşı biriymiş gibi gösterme gafleti içine girmektedirler. Böylece din konusunda Atatürk'ü olduğundan farklı gösteren art niyetli kişilerin bu nevi yorumları, ülkemizde kutuplaşmalara sebep olmakta, millet ve devlet bütünlüğü ile milli birlik ve beraberliğimiz açısından son derece zararlı hale gelmektedir.

Bu itibarla Atatürk'ün din anlayışını, onun hakkında yapılan bir takım yorumlardan ziyade doğrudan doğruya kendi sözlerinden, demeç ve sohbetlerinden tespit etmeye çalışacağız. Böylece, Atatürk'ün din hakkındaki fikir ve düşünceleri olmasını istediğimiz gibi değil de, olduğu gibi ortaya çıkacaktır.

Bir çok yerde konferans konusu yaptığımız bu araştırmamızla, ülkemizin sosyal barışına katkıda bulunacağımıza ve Cumhuriyetimizin kurucusu o büyük insana karşı vazifemizi bir nebze olsun yerine getireceğimize inanıyoruz.

Prof. Dr. İsmail YAKIT
Isparta, 1999

Altıncı Baskının Önsözü

İlk baskısını yaptığımız zamandan bu yana, bu konunun, gerek Üniversite gençliğimizin ve gerekse halkımızın büyük teveccühüne mahzar olduğunu gördüm. Yurt içi ve Yurt dışında konuyla ilgili konferanslarımızın sayısı arttı. Dinleyicilerden ve okurlardan gelen, *"Atamızın niçin bu yönü anlatılmıyor?" "Niye onu olduğu gibi tanıtmıyorlar"* şeklindeki sorulara muhatap olduğumuzu burada ayrıca belirtmeliyim.

Araştırmalarımız devam ettiğinden önceki baskılarda yer almayan, Atatürk'ün konu ile ilgili bulduğumuz bazı söz ve demeçleri ile ona birinci derece yakın olan kişilerin bazı hatıralarını da bu baskıya ilave ettik.

Resmi kurumların yayımları, reklamlardan ve tanıtımlardan pek nasibini almadığından, geniş kitlelere ulaşma imkânı da mümkün olmuyor. Üniversiteye yeni kayıt yaptıran öğrencilere verilen tanıtım çantalarına *"Atatürk ve Din"* kitabından, ücretsiz birer adet konmasını çok arzulamıştım. Çünkü taze beyinlere Atatürk'ün din anlayışı konusunda menfi fikirler enjekte edecek bir takım odaklara karşı öğrencilerin elinde güçlü bir malzeme olacaktı. Girişimimiz neticesiz kalınca, ilk beş baskısını yapan S.D.Üniversitesi'nden ilgili yönetmeliğin hükümleri dahilinde yayın hakkını geri almak zorunda kaldım..

Elinizdeki baskı için gerekli titizliği gösteren Ötüken Neşriyat'a teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. İsmail YAKIT
Ekim 2006

I- Atatürk'ün Din Anlayışı

ATATÜRK'ün din anlayışını ve din hakkındaki görüşlerini tespit etmek için, onun hakkında yapılan yorumlardan ziyade bizzat onun bu konudaki sözlerine bakmak gerekir. Her şeyden önce şunu kesin bir dille ifade edebiliriz ki, Atatürk'ün din konusundaki görüş ve düşünceleri dikkatli bir şekilde incelendiğinde, onun din aleyhine veya dinsizlik anlamına gelebilecek herhangi bir sözüne veya tavrına, özellikle İslâm dini aleyhinde herhangi bir ifadesine rastlamak mümkün değildir. O, İslâm dinine samimiyetle inanmış ve bu dinin değerlerine kuvvetli bir şekilde sahip çıkmış bir kişidir.

Bugüne kadar bazı çevreler Atatürk'ü dinsiz, İslâm'a ve din eğitimine karşı bir kişi olarak görme ve gösterme eğilimi içine girerlerken, bazı çevreler de onu yanlış anlayarak dinî hayata ait değerlere sahip çıkmayı veya halkın dinî duygularına saygı duymayı Atatürk ilke ve inkılaplarından taviz vermek olarak görmüşlerdir. Böylece bir taraftan millî bir değer olan Atatürk adına din aleyhtarlığı yapılırken, diğer taraftan da din adına Atatürk aleyhtarlığı teşvik edilmekte ve Atatürk'ü dine karşı gösterme gafletine düşülmektedir. Bir başka ifadeyle; Atatürk'ün laiklik ilkesi, pozitivizm ve marksizm gibi bazı yabancı düşünce akımlarının tesiri altında olan aydınlar tarafından dine saldırı, dini dışlama aracı olarak görülmüştür. Diğer

taraftan din elden gidiyor diye feryad eden yobazlar tarafından da dinsizlik gibi algılanmış ve laikliğe karşı bir tavır takınmışlardır. Halbuki Atatürk, laikliği din ve mezhep kavgalarını önlemek, dini kullanarak siyasi çıkar sağlamak isteyenleri engellemek için ortaya koymuştur.

Dini, Allah ile kul arasındaki bir ilişki olarak gören Atatürk, "Din bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymada serbesttir. Biz dine saygı gösteririz. Düşünce ve tefekküre muhalif değiliz. Biz sadece din işlerini millet ve devlet işleriyle karıştırmamaya çalışıyoruz; kasde ve fiile dayanan taassupkar hareketlerden sakınıyoruz..."[1] demiştir.

Atatürk, dini, milli kimliğin oluşmasında en önemli temel unsurlardan biri olarak görmüş ve "milletimiz, din ve dil gibi kuvvetli iki fazilete maliktir. Bu faziletleri hiçbir kuvvet, milletimizin kalb ve vicdanından çekip alamamıştır ve alamaz da"[2] diyerek dinin toplumda ne kadar köklü kültürel bir tesir icra ettiğini açıkça ortaya koymuştur.

Atatürk, saf, temiz ve sade bir din anlayışına sahiptir. İslâm dinine sonradan girmiş olan her türlü safsata, israiliyyat ve hurafelere, boş inanışlara karşı durmuş ve rasyonel, yani akılcı bir din anlayışını benimsemiştir. İslâm dininin özü ile uyuşmayan hurafeleri dine sokanlarla, İslâm'ın sadeliğinde ve temelinde var olan canlı, yapıcı ve hamleci ruhunu bir takım laf kalabalığına boğanlarla ve her şeyden önemlisi dini, özellikle siyasi ve dünyevi bir çıkar aracı olarak kullanmak isteyen zihniyetin temsilcileri ile amansız bir mücadele etmiştir.[3]

---

1 Borak, 82; Kocatürk, 193; Gürtaş, 34

2 Genel Kurmay, III, 457.

3 Fığlalı, 268.

Milli mücadelenin kazanılmasından sonra, çıktığı yurt gezilerinden birinde, Balıkesir'de 7.2.1923 tarihinde Zağnos Paşa Camiinde öğle namazının kılınmasına müteakip şehitlerin ruhlarına ithafen okunan mevlitten sonra Atatürk minbere çıkarak halka bir hutbe irad ediyor ve diyor ki:

"Ey millet, Allah birdir, şanı büyüktür. Allah'ın selâmeti, âtıfeti (merhameti) ve hayrı üzerinize olsun. Peygamberimiz Efendimiz Hazretleri, Cenâb-ı Hak tarafından insanlara hakâyık-ı diniyeyi tebliğe (dini hakikatleri bildirmeye) memur ve rasûl olmuştur. Kanun-ı esâsi (temel prensip), cümlenizce malumdur ki Kur'ân-ı azimü'ş-şândaki nusûstur (ayetlerdir). İnsanlara feyiz ruhu vermiş olan dinimiz, son dindir, ekmel (en mükemmel) dindir. Çünkü dinimiz akla, mantığa, hakikate tamamen tevafuk ve tetabuk ediyor (uygun düşüyor, örtüşüyor). Eğer akla, mantığa ve hakikate tevafuk etmemiş olsaydı, bununla diğer kavânîn-i tabiiyye-i ilâhiye beyninde tezat (tabiattaki ilahi kanunlar arasında çelişki) olması icabederdi. Çünkü bilcümle kavânîn-i kevniyyeyi (kainattaki bütün kanunları) yapan Cenâb-ı Hak'tır.

Arkadaşlar! Cenâb-ı Peygamber, mesaisinde iki dâra yani iki haneye mâlik bulunuyordu. Biri kendi hanesi, diğeri Allah'ın evi idi. Millet işlerini Allah'ın evinde yapardı. Efendiler, camiler birbirimizin yüzüne bakmaksızın yatıp kalkmak için yapılmamıştır. Camiler, tâat ve ibadet ile beraber din ve dünya için neler yapılmak lâzım geldiğini düşünmek yani meşveret için yapılmıştır. Millet işlerinde her ferdin zihni başlı başına faaliyette bulunmak elzemdir. İşte biz de burada din ve dünya için, istikbâl ve istiklâlimiz için, bilhassa hâkimiyetimiz için neler düşündüğümüzü meydana koyalım. Ben yalnız kendi düşüncemi söylemek istemiyorum. Hepinizin düşündüklerini anlamak istiyorum. Amâl-ı milliyye, irâde-i milliyye yalnız bir şahsın düşünmesinden

değil, bilumum efrâd-ı milletin arzularının emellerinin muhassalasından ibarettir. Binaenaleyh benden ne öğrenmek ne sormak istiyorsanız serbestçe sormanızı rica ederim."[4]

Hutbesinin burasında, minberden inerek halkın sorduğu yirmi kadar soruyu tesbit ederek cevaplandıran Atatürk, hutbeler hakkındaki bir soruya şu cevabı veriyor:

"Hutbeler hakkında sorulan sualden anlıyorum ki, bugünkü hutbelerin tarzı milletimizin fikrî hisleri, dili ve medenî ihtiyaçlarıyla uygun görülmemektedir. Efendiler! Hutbe demek, nâsa (insanlara) hitap etmek, yani söz söylemek demektir. Hutbenin mânâsı budur. Hutbe denildiği zaman bundan bir takım mefhum ve mânâlar istihraç edilmemelidir. Hutbeyi irâd eden hatiptir. Yani söz söyleyen demektir.

Biliyoruz ki, Hz. Peygamber zaman-ı saâdetlerinde hutbeyi kendisi îrâd ederlerdi. Gerek Peygamber Efendimiz ve gerek Hulefâ-yı Râşidîn'in hutbelerini okuyacak olursanız görürsünüz ki, gerek Peygamberin, gerek Hulefâ-yı Râşidîn'in söylediği şeyler o günün meseleleridir, o günün askerî, idarî, malî ve siyasî, ictimâi hususâtıdır. Ümmet-i İslâmiyye tekessür ve memâlik-i islâmiye tevessüa başlayınca (Müslümanlar çoğalıp, İslam ülkeleri genişleyince), Cenâb-ı Peygamberin ve Hulefâ-yı Râşidîn'in hutbeyi her yerde bizzat kendilerinin irâd etmelerine imkan kalmadığından, halka söylemek istedikleri şeyleri iblâğa (bildirmeye) bir takım zevâtı memur etmişlerdir. Bunlar herhalde en büyük rüesâ (reisler) idi. Onlar cami-i şerifte ve meydanlarda ortaya çıkar, halkı tenvir ve irşad için ne söylemek lazımsa söylerdi.

Bu tarzın devam etmesi için bir şart lazımdı. O da milletin reisi olan zâtın halka doğruyu söylemesi, halkı dinlemesi ve

---

[4] Karal, 65. 68; Borak, 29-30; Söylev, II/94; Kocatürk, 197; Ergin, 5/1943; Genel Kurmay, III, 454-455.

halkı aldatmaması. Halkı ahvâl-ı umumiyyeden haberdar etmek son derece hâiz-i ehemmiyettir. Çünkü her şey açık söylendiği zaman halkın dimağı hâl-i faaliyette bulunacak, iyi şeyleri yapacak ve milletin zararına olan şeyleri reddederek şunun veya bunun arkasından gitmeyecektir.

Ancak millete ait olan işleri milletten gizli ettiler. Hutbelerin halkın anlayamayacağı bir lisanla olması ve onların da bugünkü icâbât ve ihtiyaçlarımıza temas etmemesi, Halife ve Padişah nâmını taşıyan müstebitlerin arkasından köle gibi gitmeye mecbur etmek içindir.

Hutbeden maksat ahalinin tenvir ve irşadıdır, başka şey değildir. Yüz, ikiyüz, hatta bin sene evvelki hutbeleri okumak, insanları cehl ve gaflet içinde bırakmak demektir. Hutabânın (hatiplerin) her halde nâsın kullandığı lisanla görüşmesi elzemdir.

Geçen sene Millet Meclisinde irâd ettiğim bir nutukta demiştim ki, minberler halkın dimağları, vicdanları için bir menba-ı feyz, bir menba-ı nûr olmalıdır. Böyle olabilmek için minberlerden aksedecek sözlerin bilinmesi ve anlaşılması ve hakâyık-ı fenniyye ve ilmiyyeye mutabık olması lazımdır. Hutabâ-yı kirâmın ahvâl-i siyâsiyye, ahval-i ictimaiyye ve medeniyyeyi her gün takip etmeleri zaruridir. Bunlar bilinmediği takdirde halka yanlış telkinat verilmiş olur. Binaenaleyh hutbeler tamamen Türkçe ve icâbât-ı zamânâ muvafık (zamanın gereklerine uygun) olmalıdır ve olacaktır."[5]

Meşhur Fransız gazetecisi Maurice Perno, "*Revue de Monde*"da yayınlanan Atatürk ile yaptığı bir röportajda, sorduğu bir takım sorulara aldığı cevaplardan sonra Atatürk'ten dinî meseleler hakkındaki görüşlerini öğrenmek istiyor. Aldığı uzun bir cevaptan sonra aynı konuya dair şu soruyu soruyor:

---

[5] Karal, 67-68; Borak, 31-32; Kocatürk, 197-198, Ergin, 5/1945; Genel Kurmay, III, 458-459, 464-467.

-Şu halde yeni Türkiye'nin siyasetinde dine aykırı hiçbir temayül ve mahiyet olmayacak demek?

Bu soruya Atatürk şu cevabı veriyor:

-Siyasetimiz dine aykırı olmak şöyle dursun, din bakımından eksik bile hissediyoruz.

Gazeteci tekrar soruyor ve izahat istiyor:

-Zât-ı asîlâneleri, düşündüklerini bendenize daha iyi izah buyururlar mı?

Bu istek üzerine Atatürk şu açıklamayı yapıyor:

- Türk Milleti daha dindar olmalıdır, yani bütün sadeliği ile dindar olmalıdır, demek istiyorum. Dinime, bizzat hakikate nasıl inanıyorsam, buna da öyle inanıyorum. Şuûra muhalif (bilince aykırı), terakkiye (ilerlemeye) engel hiçbir şey ihtiva etmiyor. Halbuki Türkiye'ye istiklâlini veren bu Asya milleti içinde daha karışık, sun'î, bâtıl inanışlardan ibaret bir din daha vardır. Fakat bu cahiller, bu âcizler sırası gelince aydınlanacaklardır.

Eğer ışığa yaklaşamazlarsa kendilerini mahv ve mahkum etmişler demektir. Onları kurtaracağız.[6]

Atatürk'ün, din hakkındaki görüşlerini açıklamasına vesile olan bir olay da şudur:

"Ankara Orman Çiftliği... Muhtelif konular üzerinde görüşülmektedir. Sayın Asaf İlbay da bu gezide beraberdir. Atatürk'ün din hakkındaki kat'i fikrini öğrenmek için ne zamandır beklediği fırsat zuhur etmiştir. Başbaşa kaldığı bir andan faydalanarak hemen soruyor:

-Paşam, din hakkındaki düşüncelerinizi öğrenmek istiyorum.

---

6 Borak, 85-86; Karal, 66; Kocatürk, 197; Genel Kurmay, III, 456-457; Gürtaş, 33.

Atatürk cevap veriyor:

-Din vardır ve lâzımdır. Temeli çok sağlam bir dinimiz var. Malzemesi iyi. Fakat bina, uzun asırlardır ihmale uğramış. Harçlar döküldükçe yeni harç yapıp binayı takviye etmek lüzumu hissedilmemiş. Aksine olarak bir çok yabancı unsur (tefsirler, hurâfeler gibi) binayı fazla hırpalamış. Bugün bu binaya dokunulamaz, tamir de edilmez. Ancak zamanla çatlaklar derinleşecek ve sağlam temeller üzerinde yeni bir bina kurmak lüzumu hasıl olacaktır.

Din, bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının emrine uymakta serbesttir. Biz, dine saygı gösteririz. Düşünce ve tefekküre muhalif değiliz. Biz sadece din işlerini, millet ve devlet işleriyle karıştırmamaya çalışıyor, kasde ve fiile dayanan taassupkâr (fanatik) hareketlerden sakınıyoruz. Mürtecilere asla fırsat vermeyeceğiz."[7]

"Din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkân yoktur."[8]

"*Hakimiyet-i Milliye*" muhabirine verdiği bir demeçte, Komünizme karşı en önemli engellerden birinin de dinimiz olduğunu açıklarken, Atatürk şöyle diyor:

"Komünizm toplumsal bir meseledir. Memleketimizin hali, memleketimizin toplumsal şartları, dinî ve millî an'anelerinin kuvveti Rusya'da komünizmin bizce tatbikine müsait olmadığı kanaatini doğrular bir mahiyettedir."

"*Petit Parisien*" muhabirine verdiği demeçte:

Biz ne bolşevik, ne de komünistiz; ne biri, ne diğeri olamayız. Çünkü bir milliyetperver ve dinimize hürmetkârız."[9]

---

7 Borak, 81-82; Kocatürk, 193.
8 Kocatürk, 193; Genel Kurmay, III, 452-453, 458-459.
9 Söylev III, 20 (1921); Kocatürk, 187.

Milletimiz, din ve dil gibi kuvvetli iki fazilete mâliktir. Bu faziletleri hiçbir kuvvet, milletimizin kalb ve vicdanından çekip alamamıştır ve alamaz."[10]

Münir Hayri Egeli, *"Atatürk'ten Bilinmeyen Hatıralar"* (s.72-74) isimli eserinde şu olayı naklediyor:

"Atatürk için dinsiz diyenler oldu. Bunu bir moda imiş gibi yayanlar vardı. Onun lâik anlayışını dinsiz gibi göstermekte fayda bulanlar oldu. Halbuki Atatürk yobaz aleyhtarı idi. Size başımdan geçen bir vak'ayı naklederek başlıyayım:

Bir gün Necip Ali O'na:

-Efendim, Münir Hayri namaz kılar, dedi.

En yakın bir dostumun beni bu şekilde takdim ettiğini gören beni sevmeyenler, şimdi kovulacağımı zannederek gülüştüler.

Atatürk'le aramızda şu konuşma geçti:

-Sahi mi?

-Evet, Paşam.

-Niçin namaz kılıyorsun?

-Namaz kılınca içimde bir huzur ve sukûn hissederim.

Atatürk demin gülenlere döndü:

-Batmak üzere olan bir gemide bulunsanız, her halde, yetiş Gazi, demezsiniz; Allah dersiniz. Bundan tabii ne olabilir.

Sonra bana döndü:

-Dünyadaki işlerine zarar getirmemek şartıyla namazını kıl, heykel yap, resim de.

Atatürk asla dinsiz değildi, lâikti. Taassubun şiddetli düşmanıydı. Medreseleri lağvettirdiği zaman yakınında bulunanlardan rahmetli Galib'e:

- Yahya Galib Bey, Müslümanlıkta rahiplik yoktur. Medreseler, eski Türklerin kurdukları modern zihniyette üniversitele-

---

[10] Söylev II, 66-67 (1922); **Kocatürk, 197.**

rin taassubun elinde ıslah olmayacak kadar tereddiye (soysuzlaşmaya) uğramış harabeleridir. Bunları ne ıslah, ne de idame ettirmek kabildir. Yıkmaktan kasdımız budur. Müslümanlıkta imam, cemiyetin en üstün adamıdır; zamanının en münevver adamıdır. Dört beş yüzyıl birbirini tutmayan içtihatlarla, esen rüzgarlara göre verilmiş fetvalarla inançlarıyla oynanan Türk Milletinin din duygularını, bir süre skolâstik cahilin eline bırakamayız. İlerde bu işi bizzat elime alacağım."[11]

Atatürk, yine yurt gezilerinden birinde, 16 Mart 1923'te Adana'da Türk Ocağında esnaf ve sanatkarlara yaptığı hitabede dinimizin mahiyeti, çalışmaya verdiği değer ve gerçek din âlimi konularında şöyle diyor:

"Muhterem sanatkârlar, aziz arkadaşlar!

Bizi yanlış yola sevkeden habisler (pisler), bilirsiniz ki, alelekser (çoğunlukla) din perdesine bürünmüşler, saf ve nezih halkımızı hep şeriat sözleriyle aldata gelmişlerdir. Tarihimizi okuyunuz, dinleyiniz... Görürsünüz ki, milleti mahveden, esir eden, harap eden fenalıklar hep din kisvesi altındaki küfür ve mel'anetten gelmiştir. Onlar her türlü hareketi dinle karıştırdılar. Halbuki, elhamdülillah, hepimiz müslümanız, hepimiz dindârız. Artık bizim, dinin icâbâtını (gereklerini) öğrenmek için şundan bundan derse ve akıl hocalığına ihtiyacımız yoktur. Analarımızın, babalarımızın kucaklarında verdikleri dersler bile, bize dinimizin esâsâtını (prensiplerini) anlatmaya kâfidirler. Buna rağmen, hafta tatili dine mugâyirdir gibi, hayırlı ve akla, dine muvafık meseleler hakkında, sizi iğfal ve idlâle (bozmaya ve saptırmaya) çalışan habislere iltifat etmeyin. Milletimizin içinde hakikî ve ciddi ulemâ vardır. Milletimiz bu gibi ulemâsıyla müftehirdir. Onlar milletin emniyetine ve ümmetin itimadına mazhardırlar. Bu gibi ulemâya gidin: Bu efen-

[11] Borak, 79-80.

di bize böyle diyor, siz ne diyorsunuz deyiniz. Fakat sûret-i umumiyede buna da ihtiyaç yoktur.

Bilhassa bizim dinimiz için herkesin elinde bir miyar (ölçü) vardır. Bu miyarla hangi şeyin bu dine uygun olup olmadığını kolayca takdir edebilirsiniz. Hangi şey ki akla, mantığa, halkın menfaatine uygundur, biliniz ki, o bizim dinimize de uygundur. Bir şey akıl ve mantığa, milletin menfaatine, İslâmın menfaatine ne muvafıksa kimseye sormayın, o şey dinîdir. Eğer bizim dinimiz aklın, mantığın tetabük ettiği (uygun olduğu) bir din olmasaydı ekmel olmazdı, âhir (son) din olmazdı.

Büyük dinimiz çalışmayanın insanlıkla alâkası olmadığını bildiriyor. Bazı kimseler asrî (çağdaş) olmayı kâfir olmak sanıyorlar. Asıl küfür, onların bu zannıdır. Bu yanlış tefsiri yapanların maksadı, İslâmların kâfirlere esir olmasını istemek değil de nedir?! Her sarıklıyı hoca sanmayın. Hoca olmak sarıkla değil, dimağladır."[12]

Derin bir İslam kültürüne vakıf olan Atatürk, aynı zamanda samimiyetle inanan bir kişi idi. Nitekim Anadolu'da Milli Mücadeleyi başlatmak için Samsun'a gideceği günün gecesi anne ve kız kardeşinin hayır dualarını alarak yola çıkıyor ve Erzurum Kongresi'nde söylediği nutku şu sözlerle bitiriyordu: "... En son olarak niyaz ederim ki, Cenâb-ı Vâhibü'l-Âmâl Hazretleri Habib-i Ekrem hürmetine, necip milletimizi muvaffak buyursunl Amin"[13]

Atatürk'ün Büyük Millet Meclisi'ni Hacı Bayram Camii'nde kılınan Cuma namazından sonra, Hacı Bayram Veli türbesinde yapılan dualarla açtığını ve ilk hükümetin açılış konuşmalarında da "Cenâb-ı Hakk'ın avn ü inayeti bizimledir" dediği hepimizin malumlarıdır.

---

12 Borak, 33; Karal, 66, 71; Genel Kurmay, III, 454-457, 460-461; Gürtaş, 36-37.

13 Armaner'den naklen Fığlalı, 266.

Atatürk'ün Kocatepe'deki halini anlatan yaveri Muzaffer Kılıç O'nun: "Ya Rabbil Sen Türk ordusunu muzaffer et... Türklüğün, Müslümanlığın düşman ayakları altında, esaret zincirinde kalmasına müsaade etmel" diye dua ettiğini söyler.[14]

Atatürk, 23 Mart 1923 de Afyonkarahisar'da halka yaptığı bir konuşmada: "Ey ahalil Cenab-ı hak birlik, beraberlik içinde çalışan şerefini namusunu koruyan milletleri mesut eder. Biz de bundan evvel olduğu gibi bundan sonra da bu birlik ve beraberlikle çalışırsak Allah'tan böyle bir saadeti haklı olarak bekleyebiliriz"[15] demiştir.

Atatürk, inanan bir kişi olarak, savaş yıllarının içinde bulunduğu şartlarda bile ibadetlere zaman ayırdığına dair bilgileri ünlü hattat, tanburî, bestekar Hâfız Kemal Batanay'ın hatıralarından öğrenmekteyiz. Nitekim o, konuyla ilgili yaşadıklarını şöyle anlatmaktadır.

"Müttefik kuvvetlerinin Çanakkale'den çekilmelerini müteakip birliğimiz de istirahat için Edirne'ye sevkedildi(Ocak 1916). Bir müddet Edirne'de kaldık. Bu arada Anafartalar 19. Fırka Kumandanı Mustafa Kemal'in de Edirne 16. Kolordu kumandanlığına tayin edildiğini duydum. Çok sıkıntılı ve zor günlerin ardından Edirne'de daha rahat ve sakin bir hayata kavuşmuş olmamıza rağmen yine de savaşın acıları dinmemiş, izleri silinmemişti. Soğuk bir kış günü Cuma namazı için hazırlık yaptıktan sonra biraz erken Üç Şerefeli Cami'ye gittim. Cami avlusu Cuma için hareketlenmiş, cemaat camiye girmeye başlamıştı. Bu ulu mâbed karşısında ecdadımızın büyüklüğünü bir daha derinden hissettim. İçimde camiye girip Kur'an okumak arzusu uyandı. Doğruca müezzin mahfilinde yer almış

---

14 Bkz. Fığlalı, 266.

15 Söylev, s.II,160 vd.(1989)

bulunan müezzinlere yaklaşarak hâfız olduğumu ve Kur'an okumak istediğimi söyleyip izin istedim. "Bir subay hem de hâfız" diyerek çok sevindiler ve:

-"Tabbi lütfedersiniz, buyurun, okuyunuz efendim" dediler. Mahfile çıktım aralarında yer açtılar. Oturdum ve Kur'an okumaya başladım. Kısa zamanda da cami lebâleb doldu. Cemaat huşû içinde sessizce beni dinliyordu. Cuma saati geldi, ezan okundu ve ilk sünnet kılındı. Müezzinbaşı iç ezanı da benim okumamı işaret etti. Bu teklifi kabul ettim. Bütün vücudumu dinî bir heyecan sarmıştı. Hicaz makamında müessir bir ezan okudum. Namaz bittikten sonra cemaatin büyük ilgi ve sevgi gösterisi arasında kalmışken bir er bana yaklaşarak:

-"Efendim, kumandanım sizi istiyor" deyince "Eyvah resmî elbise ile ezan okuduğum için usule aykırı bir iş yaptık" galiba diye endişe ve korkuya kapıldım.

Maiyeti ile avluda bekleyen kumandana yaklaştım. Bu Anafartalar'da savaşın okışını değiştiren dâhi, efsane kumandan Albay Mustafa Kemal idi. Heyecanım bir kat daha arttı. Ne ile karşılaşacağımı bilemiyordum. Bana:

-"Oğlum terbiye görmüş güzel bir sesin var. Okuduğun ezanı çok beğendim ve duygulandım. Seni tebrik ederim" deyince biraz rahatladım.

-İsmin?

-Kemal Efendim.

-Adaşmışız. Hangi kıtada bulunuyorsun?

-Efendim, 16. Telgraf Bölüğü'nün hesap memuru olarak tayin edildim. Yaverine:

-İsmini ve kıtasını yaz dedi, sonra bana dönerek:

-Oğlum! Edirne'de kaldığımız süre içinde ben Cuma namazına hangi camiye gidersem sen de o camiye gelecek ve iç ezanı okuyacaksın.

-Baş üstüne efendim, diyerek kumandanı selamladım. Sonra Mustafa Kemal maiyetiyle beraber camiden uzaklaştı.

Hafta içinde yaveri Ali Rıza Bey beni arayarak Mustafa Kemal'in Cuma namazı için Selimiye Camii'ne gideceğini ve benim de orada hazır bulunmamı Kur'an ve ezan okumamı, ayrıca durumun cami görevlilerini de bildirildiğini söyledi.

Cuma günü erkenden hazırlık yaptım. Selimiye Camii'ne gittim. Mimaride hacim, çizgi ve en güzel ölçülerin gerçekleştirildiği bir cami, dinî heyecanın en yüksek seviyeye ulaştığı bir mekân. Bu mabedde Kur'an ve ezan okumayı ne kadar çok arzu etmiştim. Bu duygular içinde doğruca müezzin mahfiline çıktım. Müezzinbaşıya kendimi tanıttım. Bilgisi olduğunu, istediğim zaman Kur'an okumaya başlayabileceğimi söyledi. Mânen de okumaya hazırdım. Cuma vakti girinceye kadar Kur'an okudum. Sesime hâkim ve rahattım. Caminin iç mekânının güzellik ve ihtişamı, cemaatin kalabalık oluşu da beni coşturdu, okuyuşuma heyecanıma tesir etti. Duyduğum zevk ve huzuru anlatamam. İç ezanı da aynı hal içinde aşkla okudum. Namaz çıkışı etrafımı saran meraklı, takdir ve hayranlıklarını ifade eden cemaat arasından yine avluda maiyeti ile beni bekleyen Mustafa Kemal'e selam verdim. Elini uzattı, hemen elini öptüm. Bana:

-Oğlum! Bugün yine bizi yaktın. Gelecek haftaya hangi camiye gidersem sen de oraya geleceksin.

Ertesi hafta Eskicami'ye gitmem emredildi. Orada da Kur'an ve ezan okudum."[16]

Kısaca ifade etmek gerekirse: "Milletlerin tarihinde "*büyük*" sıfatını kazanmış önderler ve kahramanların hepsi de mensup oldukları milletin sahip olduğu maddî ve manevî bütün değerleri ile bütünleşmenin sırrını yakalamış ve bunları, hayatlarında, bizâtihi tecelli ettirebilmiş insanlardır. Atatürk de tarihin kaydettiği büyük insanların ön sıralarında yer aldığına göre, elbette mensubu olmak-

---

16 Serin, s..31-32

la daima iftihar ettiği yüce Türk Milletinin bütün maddî ve manevî değerleri ile, özellikle milletimizi asırlardır yoğurmuş, ruh ve şekil vermiş manevî değerlerin en önemli unsurlarından biri olan dinimizle bütünleşmiş ve ona olan inancını, hayatının her safhasında vicdanının en mutena yerinde muhafaza etmiştir."[17]

[17] Fığlalı, 266-267.

II- Atatürk ve Hz. Muhammed

MÜSLÜMAN olduğundan iftiharla bahseden Atatürk'ün, İslâm dininden olduğu gibi, Hz. Peygamber'den de sitayişle ve hürmetle bahsettiği pek çok sözü vardır. Hz. Peygamber'den bahsederken O hep, genellikle "Cenâb-ı Peygamber", "Peygamber efendimiz", "Fahr-ı kâinat efendimiz" ve onun dönemi söz konusu olduğu zaman da "Peygamberimiz zaman-ı saadetlerinde" diyerek söze başlamıştır. Saltanatın kaldırılmasıyla sonuçlanan 30.10.1922 tarihli meclis müzakerelerinde yaptığı bir konuşmada; Hz. Peygamber'den sonra gelen Râşid halifelerin devlet başkanlığına seçilme usullerine temas etmiş ve konuşmanın bir bölümünde o gecenin mevlüt kandiline isabet ettiğini belirtmiş ve Hz. Peygamber hakkında da şu cümleleri serdetmiştir:

"... Bugün o gündür, filhakika arabi tarihlerinde bu akşam doğum gününün tamam yıldönümüne rastlıyor. İnşallah bu hayırlı tesadüftür (inşallah sadaları). Hz. Muhammed çocukluk ve gençlik günlerini geçirdi. Fakat henüz peygamber olmadı. Yüzü nûrânî, sözü rûhânî, rüşd-i rü'yette (görüş doğruluğunda) bedelsiz, sözünde sadık, hilm-ü mürüvvetçe (yumuşak huy ve insanlıkta) başkalarına üstün olan Muhammed Mustafa, evvela bu hususi ve mümtaz vasıflarıyla kabile-

si içinde "Muhammed'ül-Emin" oldu. Ondan sonra ancak kırk yaşında nübüvvet kırküç yaşında risalet geldi. Fahr-i âlem Efendimiz nâmütenâhî tehlikeler içinde, sonsuz mihnetler karşısında yirmi sene çalıştı ve İslâm dinini kurmaya ait peygamberlik vazifesini ifâya muvaffak olduktan sonra vâsıl-ı a'lâ-yı illiyyîn oldu (yüceler yücesine ulaştı)."[18]

Hz. Peygamber efendimiz hakkında en gerçekçi ifade yine Atatürk'ün şu sözlerinde saklıdır:

"O, Allah'ın birinci ve en büyük kuludur. Onun izinde bugün milyonlarca insan yürüyor. Benim, senin adın silinir; fakat sonsuza kadar o ölümsüzdür."[19]

"*Hakikat-i Tasvir Gazetesi*"nde yer alan; Bedir Cengi münasebetiyle, Atatürk'ün Hz. Peygamber'e hayranlığını anlatan bir yazıda M. Şemseddin Günaltay'ın bir hatırası nakledilmektedir: Buna göre:

"İslâmların, Kureyş kafilesine karşı en büyük ve mühim zaferi olan Bedir Cengi, Peygamberlerin en sonu ve en büyüğü olan Hz. Muhammed'in, aynı zamanda pek büyük bir asker ve başbuğ olduğunu da ispat etmiştir.

Bu muazzam zaferin hikayesine başlamadan evvel, o zaferin, askerlik bakımından büyük ehemmiyetini ve Peygamberimizin bu savaşı sevk ve idarede gösterdiği askerî dehâyı, asrımızın en büyük askerlerinden biri olan Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ağzından dinleyelim:

Hadisenin şahidi bulunan ve bizzat Atatürk'ün muhâtabı olan rahmetli tarihçi ve İslâmiyât bilginimiz Şemseddin Günaltay, Konya'da bir parti kongresinde yaptığı pek mühim ve tarihi bir konuşmada, Atatürk'ün Bedir Cengi ve Yüce Kahramanı hakkındaki hayranlığını şöyle anlatmıştı:

---

18 Borak, 17.

19 Kocatürk, 195; Genel Kurmay, III, 454-455.

-Atatürk'ün birer asker kaçağı yuvası halini alan medreseleri kapatmasının ve dinimizi cehâletin ve yobazlığın elinden kurtarmak için giriştiği nurlu ve hayırlı inkılâbın mânâsını kavrayamayan bir takım kimseler, o büyük adamın dinî akidelerinden şüpheye düşmüşlerdi.

Bu sırada, münevver geçinen tanınmış bir zat da, bu yanlış kanaate düşerek, güya Atatürk'ün gözüne girmek gayretine düşmüş ve mutaassıp bir İslâm düşmanı tarafından, İslâmiyet ve Hz. Muhammed aleyhine yazılmış bir eseri Türkçe'ye tercüme edip Atatürk'ün mütâlaa ve tasvibine arzetmiştir.

O esnada Dolmabahçe Sarayında oturmakta olan Atatürk, bu eseri şöyle bir göz gezdirdikten sonra, hemen Şemseddin Günaltay'ın Erenköyündeki köşküne telefon ettirerek kendisini acele saraya davet etmiş ve mahut tercümeyi göstererek:

-Hocam, şu kitabı gördünüz mü? Bu babta ne dersin?

Diye sorması üzerine, bu âni sual karşısında ne cevap vereceğini şaşıran üstad da bir an için Atatürk'ün dinî akîdesi hakkında tereddüde düşmüş, acaba kitap hakkında hakiki kanaati nedir, nasıl bir cevap verebilirim, diye aklından geçirmiş ve nihayet:

-Paşam, birkaç gün müsaade buyurunuz da, tetkik edeyim.

Deyip evine dönmüştür. Günaltay'ın cevabını sabırsızlıkla bekleyen Atatürk, günün birinde acele bir emirle, Hocayı Saraya çağırtmıştır. Burada sözü Şemsettin Günaltay'a bırakalım ve olayı kendi ağzından dinleyelim:

-Dolmabahçe Sarayına acele celb edildiğim gün, beni doğru Atatürk'ün huzuruna çıkardılar.

Atatürk, büyük bir masanın başında, zamanın Başvekili İsmet Paşa ile karşı karşıya oturuyorlar ve önlerindeki haritaya eğilmişler, dikkatle bir şeyler tetkik ediyorlardı.

Ben içeri girince, başını kaldırıp gözlerimin içine bakan Ata hemen sordu:

-Kitabı tetkik ettiniz mi, fikriniz nedir?

Dedi, Artık tereddüde lüzum ve imkân kalmamıştı, ne olursa olsun dedim ve tercümeyi Ata'nın önüne koyarak:

-Ele alınacak şey değil, bir fâcia, Paşaml

Diye cevap vermeye kalmadan, Atatürk yerinden fırlayıp patladı ve Başvekile dönerek:

-Bu paçavrayı toplatın ve tercümeyi yapan (....) Beyi de, Devlet hizmetinde kullanılmamak üzere Hükümet kapısından uzaklaştırın.

Diye emretti. Atatürk'ün denizlerden renk alıp renk veren gözleri, masanın üzerinde serili haritaya dikildi ve beni kolumdan tutarak masanın başına çekip parmağını bir noktaya dikti:

Bu, kendi elleriyle çizdikleri bir askerî harita idi ve Hz. Muhammed'in büyük Bedir Cengini adım adım gösteriyordu.

Hz. Muhammed'e ve O'nun peygamberliği kadar, büyük askerî dehâsına hayran olan eşsiz Sakarya Galibi, Bedir Galibini göklere çıkarırken O'nun Hak Peygamber olduğundan şüphe edenler, şu haritaya baksınlar ve Bedir destanını okusunlar, diye heyecanlandı.

Ata'nın son sözü şu olmuştu:

-Hz. Muhammed'in bir avuç imanlı müslümanla mahşer gibi kalabalık ve alabildiğine zengin Kureyş ordusuna karşı Bedir meydan muharebesinde kazandığı zafer, fâni insanların kârı değildir. O'nun Peygamberliğinin en kuvvetli delili işte bu savaştır.

Diye gözlerini uzak çöllere ve kutlu topraklara doğru çevirdi."[20]

Atatürk'ün, tarihte kendilerini takdir ettiği ve hayran kaldığı mümtaz kişiler yok değildi. Mesela 3 Mart 1924 günü Meclis kürsüsünde hilafet nutkunu söylerken, Yavuz Sultan Selim'den hep "Hazret-i Yavuz" diye bahsetmiştir.

En çok takdir ettiği kumandan Timur'du.

---

[20] Gürtaş, 24-29.

-O sizin yerinizde olsa yaptıklarınızı yapabilir miydi? Diyene:

-Bunu bilmem, fakat ben onun yerinde olsaydım yaptıklarını yapamazdım. Demiştir.

Fakat, yeryüzünde kendisinin en hayran olduğu kimse sorulduğunda şüphesiz ki hep *"Hz. Muhammed"*dir derdi. Onun devlet kurmaktaki yeteneğine hayrandı. Zira o hiç yoktan bir devlet kurmuştu.[21]

Atatürk yine 30.10.1922 tarihli Meclis konuşmasının başlangıcında, peygamberlerin gönderilişindeki ilâhî usûle, dinimizin son din ve Hz. Peygamber (a.s.) Efendimizin son peygamber oluşundaki hikmete temas ederken de şöyle diyor:

"Ey Arkadaşlar! Tanrı birdir, büyüktür. Âdât-ı ilâhiyyenin tecelliyâtına (ilahi kanunların işleyişine) bakarak diyebiliriz ki, insanlar iki sınıfta, iki devirde mütâlaa olunabilir. İlk devir, beşeriyetin sabâvet (çocukluk) ve şebâbet (gençlik) devridir. İkinci devir, beşeriyetin rüşd ve kemal (yetişkinlik ve olgunluk) devridir. Beşeriyetin, birinci devrede tıpkı bir çocuk gibi, tıpkı bir genç gibi, yakından maddî vasıtalarla kendisiyle iştigal edilmeyi istilzam eder (uğraşmayı gerektirir). Allah, kullarının lazım olan nokta-i tekâmüle vüsûlüne kadar, içlerinden vasıtalarla dahi kullarıyla, iştigali, lâzime-i ulûhiyyetten addeylemiştir (Tanrılık gereği saymıştır). Onlara Hz. Adem aleyhisselamdan itibaren mazbut ve gayr-ı mazbut (belirli ve belirsiz) bildirilen ve bildirilmeyen nâmütenâhî (sayısız) denecek kadar çok nebîler, peygamberler ve rasuller göndermiştir.

Fakat peygamberimiz vasıtasıyla en son hakâyık-ı diniyye (dini gerçekler) ve medeniyyeyi verdikten sonra artık beşeriyetle bilvâsıta temasta bulunmağa lüzum görmemiştir. Beşeri-

21 Borak, 77.

yetin derece-i idrâk, tenevvür ve tekemmülü (anlayış derecesi, aydınlanma ve olgunlaşması), her kulun doğrudan doğruya ilhâmât-ı ilahiye (ilahi ilhamlar) ile temas kabiliyetine vâsıl olduğunu kabul buyurmuştur. Ve bu sebepledir ki, Cenâb-ı Peygamber, Hâtemü'l-Enbiyâ olmuştur ve kitabı, Kitâb-ı Ekmeldir..."[22]

Atatürk'ün Hz. Peygamber Efendimiz, dinimiz ve Yüce Kitabımız hakkındaki sevgi, saygı, takdir ve inançlarını dile getiren ve bizzat kendi ağzından çıkan sözlerini çoğaltmak mümkündür.

22 Borak, 17; Laiklik, 49-50, Karal, 65; Genel Kurmay, III, 452-453; Gürtaş, 38.

III- Atatürk ve Kur'ân-ı Kerîm

CUMHURİYETİN ilanından sonra Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe'ye tercümesi ve tefsiri üzerinde büyük bir yarış ve faaliyet göze çarpmaktadır. Nitekim Hâdimli Mehmet Vehbi Efendi'nin 15 ciltlik "*Hulâsatü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*" isimli eseri ile Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır'ın "*Hak Dini Kur'ân Dili: Yeni Meâlli Türkçe Tefsir*" isimli 9 ciltlik eseri de dahil olmak üzere, Cumhuriyetin ilk onbeş yılında, Kur'ân-ı Kerîm'in tercüme ve tefsirine dair yazılıp neşredilen eser sayısı dokuza varmaktadır.[23]

Nitekim, Cumhuriyetin ilanından iki yıl bile geçmeden, Kur'ân-ı Kerîm'in Batı dillerinden özellikle Fransızca'dan Türkçe'ye bazı çevirileri yapılmaya başlanmıştı. Ancak bunlarda birçok yanlış tercüme ve tefsir hataları vardı. İstanbul kitapçıları kazanç amacıyla bazı tercümeler yaptırıp bastırıyorlardı. Bunun üzerine 21 Şubat 1925 tarihinde yapılan meclisteki bütçe müzakereleri sırasında dini neşriyat üzerinde de durulmuş, Kur'ân-ı Kerîm meal ve tefsirinin, hadis-i şerif tercümelerinin devlet imkanlarıyla yaptırılması kararlaştırılmıştır. Bu iş için Diyanet İş-

23 Ergin, 5/1928-1931.

leri Başkanlığı bütçesine 20 bin lira ek ödenek konulmuştur. Başlangıçta mealin İstiklal Marşı şairi Mehmet Akif Ersoy, tefsirin de Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır tarafından yapılmasına karar verilmiş, ancak Mehmet Akif Ersoy bilahare bu görevi bırakarak aldığı avansı da iade etmiştir. Dolayısıyla hem meal hem de tefsir yazma işi, daha sonra Hamdi Yazır Hoca tarafından yapılmıştır. Elmalılı Hamdi Yazır'ın hazırladığı 9 ciltlik *Hak Dini Kur'ân Dili: Yeni Mealli Türkçe Tefsir* 1935 yılından, Kamil Miras tarafından hazırlanan *Sahih-i Buhari Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi* adlı 12 cildlik hadis tercümesi de 1928 yılından itibaren Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından neşredilmiştir.[24]

Atatürk, Kur'ân'ın Türkçe'ye tercüme çalışmalarının şu gerekçeyle yapıldığını söylüyor:

"Türkler dinlerinin ne olduğunu bilmiyorlar. Bunun için Kur'ân Türkçe olmalıdır."[25]

"Türk, Kur'ân'ın arkasından koşuyor; fakat O'nun ne dediğini anlamıyor, içinde neler var, bilmiyor ve bilmeden tapınıyor. Benim maksadım, arkasından koştuğu kitapta neler olduğunu Türk anlasın."[26]

Atatürk'ün Kur'ân'ın Türkçe'ye tercüme ve tefsir edilmesine verdiği önemi, namazda Kur'ân'ın Türkçe'sini okutmak istemesi ile izah edenler vardır.[27] Bu yorumu yapan zatın diğer bir iddiası da "Atatürk'ün camilere enstrümantal müzik sokmak isteyeceğinden şüphe etmediğidir." Hatta Mehmet Akif Ersoy'un Kur'ân'ın Türkçe mealinin, Kur'ân'ın aslı yerine namazda okutulması ihtimali üzeri-

---

24 Gürtaş, 39-40; Tetik, 13.
25 Ergin, 5/1957.
26 Ergin, 5/1950.
27 Ergin, 5/1939.

ne, meâlden vazgeçtiği veya yaptığı meâli yaktığı ileri sürülür.[28]

Atatürk'ün, Türkçe olarak yapılmasını istediği ibâdet hayatı ile ilgili hususlar bellidir: Bunlar *ezan*, *ikamet*, *tekbir*, *salâ* ve *hutbedir*. Hutbenin va'z ve nasihat kısmı zaten Türkçe yapılmaktadır. Arapça olarak okunan duâ kısımları da dahil olmak üzere, hutbenin tamamı Türkçe olarak, bir defa, Hâfız Sadettin Kaynak tarafından ve Atatürk'ün emri ile 1932 yılında İstanbul'da Süleymaniye Camiinde okunmuş; ancak yapılan uygulama memnuniyet verici olmamış ki, üzerinde ısrar edilmemiştir. Buna mukabil Atatürk'ün, namazda Kur'ân'ın Türkçe'sini okuttuğuna veya okutmak istediğine dair ne bir uygulama, ne bir direktif ve ne de bir vesika vardır. Namazda Kur'ân'ın Türkçe okutulacağı veya camiye enstrümantal müzik sokulacağı istikametindeki yorumlar, Atatürk'ün fikrinden ziyade, bu iddiaları ileri sürenlerin şahsî görüş, yorum veya temennilerinden ibaret kalmaktadır.[29]

İlk Türkçe ezan, 29 Ocak 1932 de Kuşadası'nda Hafız Sadık tarafından okunmuştur. Daha sonra 30 Ocak 1932 tarihinde de İstanbul Fatih Camii'nde Hâfız Rifat tarafından önce Arapçası okunduktan sonra Türkçesi okunmuştur. Daha sonra Diyanet İşleri Başkanlığı'nın 18 Temmuz 1932 tarihli genelgesi uyarınca tüm yurtta ezan ve kametin Türçe okunması uygulamasına geçilmiştir. Atatürk'ün sağlığında ibadet dili ile ilgili olarak ezan, kamet, tekbir ve sala'nın Türkçe okunması yasal bir hükme bağlanmamıştır. Ezanın Türkçe okunmasının yasal zorunluluğu Atatürk'ün ölümünden sonradır. 2 Haziran 1941 tarih ve 4055 sayılı yasayla değiştirilen Türk Ceza Kanununun 526. maddesi değiştirilmiştir. Cezayi yaptırım getirilmiş-

---

[28] Gürtaş, 41.
[29] Gürtaş, 41-42.

tir. Sala ise, uygulamadan 4 yıl sonra 15 Nisan 1937 de Diyanet genelgesiyle; tekbir de hiçbir yasal zorunluluk olmamasına rağmen, 22 Eylül 1948 tarihine kadar Türkçe okunmaya devam etmiş yine Diyanet İşleri Başkanlığı'nın talimatıyla Türkçe okunmaktan vazgeçilmiştir.[30]

Şurası muhakkaktır ki, Atatürk'ün emri ile camilerde Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe meali okunmuştur. Fakat bu, namazda değil, namazdan önce veya sonra, va'z ve nasihat mahiyetinde ve Kur'ân-ı Kerîm'in aslı okunduktan sonra, bu okunan kısmın Türkçe mealini anlatmak maksadıyla yapılmış bir uygulamadır. Nitekim bu uygulama ve çalışmalara katılanların anlattıklarından bu durum açıkça anlaşılmaktadır. Bu uygulamaya ilk defa başlanacağında, o zamanki Maârif Vekili Reşit Galip Bey, bu işte görevlendirilecek hâfizları çağırıyor ve Dolmabahçe Sarayı'nda onlara şöyle diyor:

"Camilerde Türkçe Kur'ân okuyacaksınız. İşte size birer tane Kur'ân veriyoruz. Evet bu tercüme belki iyi değildir. Çünkü Arapça'dan Fransızca'ya ve ondan da Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Bununla beraber, Ankara'da daha iyi bir Kur'ân tercümesi yaptırılmaktadır."[31]

Atatürk'ün de bu tercüme hakkında "Ben bugün tetkik ettim. Bu tercümenin yanlışlığı ortaya çıktı. Sahih bir tercüme elde edinceye kadar bu işi bırakalım. (Bu tercümeyi bırakalım, Mehmet Akif'in tercümesini alalım)"[32] **sözünden, Reşit Galip Bey'in Ankara'da yaptırıldığını söylediği tercümenin, Diyanet İşleri Başkanlığı vasıtasıyla Mehmet Akif Ersoy'a yaptırılan meal çalışmasıdır.**

---

30 Sarıkoyuncu, s.107-109

31 Ergin, 5/1948, Krş. Gürtaş, 41-42.

32 Borak, 71-73; Ergin, 5/1951-1956 (Ayet numaralarındaki ve meallerdeki yanlışlıklar düzeltilmiştir.)

Atatürk'ün tetkik edip yanlışlığına kanaat getirdiği tercüme, Kazimirski'nin Fransızca Kur'ân tercümesinden Cemil Said'in "*Kur'ân-ı Kerîm Tercümesi*" adı ile Türkçe'ye çevirdiği tercümedir. Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe mealini camilerde okutulması ile ilgili uygulamayı, bu çalışmaya katılanlardan Hâfız Sadettin Kaynak şöyle anlatıyor:

Atatürk'ün arzusu, Kur'ân'ın Türkçesinin de aslı gibi makam ve lahin ile okunması merkezinde idi. Fakat bu, bir türlü olmuyordu. Çünkü tercüme nesirdi. Bununla beraber, iyi bir nesir de değildi. (...) Kur'ân'ın kendisine has olan nefes alma için secavendleri (durakları), seci' ve kafiyeye benzeyen fakat seci' ve kafiye olmayan, şiire benzeyen, fakat şiir olmayan, nesre benzeyen fakat nesir olmayan, sözün kısası, her şeyiyle, her haliyle, metni gibi okunmasının da bir mucize oluşundan ileri geliyordu. Türkçe tercümesinde bu vasıfların hiçbiri yoktu. Ve bir türlü olmuyordu ve olamıyordu.

Türkçe, hitabet dili olarak çok kuvvetli idi. Bununla beraber Türkçe'de makamla bir nesri okumak çok acayip bir şey oluyordu. (...)

Ertesi sene Atatürk, Ankara'dan İstanbul'a bir Ramazan için gelmişlerdi. Bu sene, camilerde halka Türkçe Kur'ân okuma tecrübelerini yaptırdı. Bu işte çalışacak olan arkadaşlara birer vesika verdirildi. Ben Fatih camiinde okumaya memur edilmiştim. Ve hitabet tarzında okuyordum. Bir gün Fatih camiinde Kur'ân'ı Arapça okuyup bitirdikten sonra cemaate hitaben:

-Dinlediğiniz surenin şimdi Türkçe'sini de okuyacağım.

Dedim ve Fâtır sûresinin tercümesini okumaya başladım. Cemaat bu okuyuştan çok mütehassis ve memnun oldular.

-Aman Hâfız Efendi, biraz daha okul

Diyerek bu hitabet tarzında okuyuşun çok yerinde ve muvafık olduğunu söylediler ve:

-Allah râzı olsun, ne güzel oldu, dinimizi anladık, Allah ne buyurmuş öğrendik.

O gece Sarayın muâyede salonunda bütün hâfızlar toplandık. Bir çok davetliler de vardı. Ve bunlar Türkçe Kur'ân okunması tecrübesinde bulunmak üzere çağrılan kimselerden ibaretti. Saz heyeti de vardı.

Tecrübeyi yapacak olan hâfızlar Süleymaniye müezzini Kemal, Beşiktaş'lı Rıza, Sultan Selim'li Rıza, Fahri, Burhan, Nuri, Yaşar ve Ben.

Saz heyeti arasında Selânikli Kanuni Mustafa, Mısırlı İbrahim, Kemani Nobar vardı. Mecliste iki erkekle bir de kadın bulunuyordu. Tecrübeye başladık. O sırada ayağa kalkarak o gün Fatih Camiindeki hâdiseyi, halkın, hitabet tarzında okuyuşu memnuniyetle nasıl karşıladıklarını Atatürk'e arzettim. Cevaben:

-Öyle ise o şekilde tecrübeler yapalım!

Buyurdular. Ve Kur'ân tercümesinden Fatiha suresini açıp Kemal'e uzattılar. Kemal okudu.

-Olmadı, ver, ben okuyayım.

Buyurdular. Ve okudular. Sonra bu sûreyi, sıra ile, orada bulunanlara okuttular. Fakat hiç birisinin okumasını beğenmediler. Çünkü Türkçe nasıl hitabet edilir, bunun usûlünü ve inceliklerini arkadaşlar içinde bilen ve Atatürk'ün istediği şekilde okumağa muktedir olan kimse yoktu.

Sıra bana geldi. Ben en sonra ve Atatürk'ün sol tarafında oturuyordum. Okudum.

-İşte böyle okuyunuz, böyle istiyorum.

Buyurdular. Tekrar bana dönerek:

-Sana bir yer gösterdim, orasını oku.

Dediler. Gösterdiği yer, Nisâ' sûresinde hurmet-i musâhere (akraba evliliği ile ilgili) 23. ayetinin tercümesi idi. Bu âyette *"ve en tecmaû beyne'l-uhteyni illâ mâ kad selef: innalhâhe kâne ğafûra'r-rahîmâ"* şöyle tercüme edilmişti: "İki hemşîreyi (iki kız kardeşi) nikâh etmeyiniz. Bir emr-i vâki ol-

muş ise Allah gafûr ve rahîmdir." Burada Atatürk yüksek sesle:

-Konya'ya git, orada karının hemşiresini (kızkardeşini) bilmeden al, sonra da, bir emr-i vâki oldu, Allah gafûr ve rahîmdir, de ha! Bu bir hezeyandır!

Dedi. Bu sözler ve bu anlayıp üzerine herkes derin bir sükûta ve acı bir korkuya düşmüştü. Ben ayağa kalkarak:

-Atatürk'üm, burası yanlış tercüme edilmiştir. Ayetin asıl tercümesi şöyledir:

Diyerek anlatmağa çalıştım ve şunları sözlerime ilâve ettim:

-İki kızkardeşi aynı zamanda nikâhınızda bulundurmayınız. Ancak birini bıraktıktan, yahut öldükten sonra ötekini alınız. "Bir emr-i vâki olmuş ise" değil, *"İllâ mâ kad selef"* Kur'ân'ın nüzûlünden yani İslâmiyetten önce vaki olan evlenmeler müstesnadır. Bunlardan dolayı Cenab-ı Hak sizleri muhatap tutmaz. Gafûr ve rahîm olan Allah, bu müsaadesiyle, bu evsafta bulunan bir çok kadınların kocasız kalmasını müeddî (sebep) olacak hareketi lütfen affediyor, diye de izah ettim.

Atatürk bu izahatımı sonuna kadar alâka ile dinledi ve hiçbir şey söylemediler ve:

-Bu gece bu kadarla iktifa edelim, musiki faslına geçelim. Buyurdular.

Ertesi gece yine huzurlarına çağrıldım. İsmet Paşa da orada idi. Beni yanına oturttu ve:

-Dün geceki bahsi bir daha anlat.

Dedi. Anlattım.

-Senin dediğin doğru imiş. Ben bugün tetkik ettim, elimizde bulunan tercümenin yanlışlığı ortaya çıktı. Sahih bir tercüme elde edinceye kadar bu işi bırakalım, buyurdular. **Hâfız Sadettin Kaynak hatırasına şöyle devam ediyor:**

Yine bu Ramazandan sonra bir gece idi. Atatürk, bütün ordu müfettişlerini davet etmişti. O gece Hasan Cemil Bey vasıtasiyle:

-Sadettin, ordu müfettişlerine Kur'ân'dan bir hitâbe irâd etsin. Lüzum görürse hazırlansın.

Tarzında bir emir tebliğ edildi. Meclisten ayrıldım. Kur'ân'daki muharebeye ve askerliğin faziletine ve şehitliğin yüksek mertebesine dair olan bazı ayetlerin tercümelerini yazdım. Ben bunlarla meşgulken Atatürk Hasan Cemil Bey'i iki defa bulunduğum yere göndermiş ve:

-Daha hazırlanmadı mı? Biraz çabuk olsun!

Buyurmuştu. Bir çeyrek saat içinde hazırlandım. Tamam haberini verdim. Mecliste, masa başında, Atatürk'ün tam karşısına düşen bir yer seçtim. Atatürk'ün iki tarafında ordu müfettişlerinden Ali Sait, Fahrettin ve Şükrü Naili ve daha bazı paşalarla huzuru mûtad zatlar ve diğer bir çok misafirler vardı. Ve yirmi kişiye yakın da saz heyeti bulunuyordu. Hitâbeye, Atatürk'üm ve Kahraman Türk Ordusunun Kumandanları, diye başladım ve şöylece devam ettim:

(Ulu Tanrı'nın Büyük Kitabından Al-i Imrân suresi 169. Ayeti Tanrı'ya sığınarak okuyorum:)

"Tanrı yolunda muharebe ederken ölenleri öldü zannetmeyiniz. Onlar Tanrı'nın nezdinde yaşarlar ve rızıklarını Tanrı'dan alırlar."

(Enfâl suresi 45, 60, ve 65-66. Ayetler. Tanrı'ya sığınarak okuyorum:)

"Ey mü'minler! Düşman ordusu karşısında bulunduğunuz zaman dayanınız ve başarıya erişebilmeniz için Tanrı'yı çok zikrediniz."

"Ey mü'minler! Tanrı'nın düşmanlarını ve kendi düşmanlarınızı, bunların dışında Tanrı'nın bilip de sizin bilmediğiniz düşmanları korkutup yıldırmak için elinizden geldiği kadar kuvvet ve savaş atları (harp âletleri) hazırlayınız. Tanrı yolunda sarfettiğiniz her şey size, haksızlık yapılmadan, tamamen ödenecektir."

.....

(Âdiyât suresi. Tanrı'ya sığınarak okuyorum:)

"Soluk soluğa koşan, kıvılcımlar saçan, sabahleyin hücûma kalkan, tozu dumana katan ve düşman topluluğunun içine dalan (atlara ve gazilere) yemin ederim ki, insan, gerçekten Rabbına karşı pek nankördür. Doğrusu kendisi de bunların hepsine şâhittir. Gerçekten mala da pek düşkündür. O insan, kabirlerde bulunanların çıkarılacağı ve kalblerde olanların ortaya konulacağı bir zamanın geleceğini bilmez mi?! Doğrusu Rabları, o gün onların her şeyinden haberdardır."

Büyük bir dikkat ve alâka ile dinlenen bu hitâbenin sonunda beni çok alkışladılar. Bu arada Atatürk:

-Kur'ân'da neler varmış! Bunlardan bizim hiç haberimiz yoktu!

Buyurdu. Bu arada Fahrettin Paşa ayağa kalkarak şöyle bir mukabelede bulundu:

-Atatürk'üm! Türk ordusu, vücuda getirdiğin büyük inkılâbı hırz-ı cân etmiştir (**canı gibi korumuştur**). Bu inkılâbını da öyle yapacaktır. Maddî ve manevî iki kuvvete dayanan ordu, şimdiye kadar mânâsını anlamadığı manevî kuvvetin ne olduğunu, bu inkılâpla daha iyi anlayacak ve bunu bilerek düşmana öyle hücum edecektir.

İzzettin Paşa da bu meâlde kısa bir söz söyledi. Bunları müteakip Atatürk dedi ki:

-Türk milleti, şarktan, garptan gelecek herhangi bir tehlikeye karşı sizin vaktinde tedbir almış olmanızdan dolayı emniyet içinde evinde yatıyor ve huzur içinde çalışıyor. Japan beliyyesi (o sırada Çin-Japon harbi yeni başgösteriyordu) Çin'i istilâ eder, günün birinde Rusya'yı da çiğnerse bu belâyı durduracak ancak Türk Ordusudur."[33]

Camilerde Kur'an'ın Türkçesinin okutulması hususu-

---

[33] Borak, 71-73; Ergin, 5/1951-1956 (Ayet numaralarındaki yanlışlıklar düzeltilerek ve meâllerdeki eksiklikler tamamlanarak alınmıştır.) Krş. Gürtaş, 50.

na Atatürk çok önem vermiştir. İstanbul'un ünlü hâfızlarını Dolmabahçe'ye toplayıp onlarla çalışmalar yapmıştır. Hatta bir keresinde kendisi "ayağa kalkarak, ceketinin önünü ilikledikten sonra Fatiha suresinin tercümesini"[34] okumuştur.

Hâfız Yaşar Okur, hatıralarını anlattığı *"Atatürk'le 15 Yıl"* adlı kitabında bu uygulamalara geniş yer verir. Ona göre Atatürk, Dolmabahçe'deki toplantıların ardından hâfızlara:

"Arkadaşlar! Hepinizden ayrı ayrı memnun kaldım. Bu mübarek ay vesilesiyle camilerde yaptığınız mukabelenin son sahifelerini Türkçe olarak cemaata izah ediniz. Halkın dinlediği mukabelenin manasını anlamasında çok fayda vardır"[35] demiştir. 1932 yılı Ramazanında başlayan bu uygulamalarla ilgili olarak Yaşar Okur'u dinleyelim:

"Yemekten sonra (Ramazan'ın dördüncü gecesi) huzurlarından ayrılırken bana dönerek:

-Siz kalınız Yaşar Bey, dedi. Dr. Reşit Galip ve Kılıç Ali beyler de orada idi. Onlara dönerek:

-Gazetelere haber ediniz, dediler. Yaşar Bey öbür gün Yerebatan Camii'nde "Yasin suresinin tercümesini" okuyacaktır.

Atamın Yerebatan Camii'nde Yasin suresinin tercümesini okumamı emretmesi üzerine keyfiyet matbuata aksettirilmişti. Ertesi gün sabah gazeteleri bu haberi şu başlık altında veriyordu: "Hâfız Yaşar bugün Yerebatan Camii'nde Türkçe Kur'an okuyacaktır." Bu haber İstanbul'da bomba tesiri yaptı ve taassubu gıcıkladı. Kur'an'ın Arapça nâzil olduğu, tek kelimesine dokunulamayacağı gibi fısıltılar kulaktan kulağa dolaşıyordu. Nitekim aynı gün tramvayda da böyle bir konuşmaya şahit oldum:

---

[34] Figlalı, s.XXIII
[35] Okur, s.14 vd.

-Nasıl olur, diyorlardı. Kur'an nasıl Türkçe okunurmuş?

Halbuki gazeteler haberi yanlış aksettiriyorlardı. Ben Türkçe Kur'an okumayacaktım. Yasin suresini Arapça okuyacak, Cemil Said Beyin tercümesini de cemaate nakledecektim.

Cuma günü Yerebatan Camii'ne gittiğim zaman kalabalık camiden taşmış, sokakları sarmış, trafik durmuştu. Halkı yarmaklığıma imkân yoktu. Başkomiserin yardımıyla, binbir müşkilatla içeriye girebildim. Cami de pencere içlerine kadar doluydu. Bir köşeye etrafı şallarla süslü bir kürsü konulmuştu. Etrafı da gazeteciler ve foto muhabirleriyle doluydu. Cemaatin arasından kürsüye doğru ilerlemeye çalışırken dışarıdan kuvvetli bir korna sesi geldi. Kalabalık "Gazi geliyor" diye dalgalandı. Halbuki gelenler Maarif Vekili Reşit Galib ve Kılıç Ali Beylerdi. Kürsüye çıktım, nefesler kesilmişti, bütün gözler bendeydi. Arapça Besmele-i şerifi çekip, arkasından yine Arapça olarak Yasin suresini okumaya başladım. Kur'an'ı Türkçe okuyacağımı zannedenlerin gözlerindeki hayret ifadesini görüyordum. Sureyi "Sadakallahulazîm" diye bitirdikten sonra:

-Vatandaşlar, diye söze başladım. 36. sure olan Yasin 83 ayettir. Mekke-i Mükerreme'de nâzil olmuştur. Şimdi size tercümesini okuyacağım:

Müşfik ve Rahim olan Allah'ın ismiyle başlarım. Hakîm olan Kur'an hakkı için kasem ederim. Ya Muhammed! Sen, tarik-i müstakime sevk eden bir Resulsün, Kur'an sana Aziz ve Rahim olan Tanrı tarafından nâzil olmuştur" Sureyi böylece devam ederek 83. ayetin sonunu da şöyle okudum:

"Her şeyin hükümdar ve hâkim-i mutlakı olan Tanrı'ya hamd olsun. Hepiniz O'na rücu edeceksiniz"[36] Hâfız Yaşar bundan sonra Türkçe bir dua yapar.

Bu nevi uygulamalar İstanbul'un diğer camilerinde de yapılmıştır. En ihtişamlı tören yine aynı yılın Ramazanı-

[36] Okur, s.15-17

nın kadir gecesinde Ayasofya Camii'nde gerçekleştirilmiştir. (3 Şubat 1932). Hâfız Yaşar bu gece ile ilgili olarak şunları anlatmaktadır:

"Akşam namazından sonra kapılar kapatıldı. İçeride ve dış avluda benzerine az rastlanır bir kalabalık vardı. Ancak polisin yardımıyla müezzin mahfiline kadar gidebildik. Teravih namazını Hacı Faik Efendi kıldırdı. Namaz sırasında ilahi ve ayin-i şerif okundu. Hoparlörler caminin her tarafına konulmuştu. Bu dinî merasim Türkiye'den ilk defa bütün dünyaya yayılıyordu.

Sıra mevlide geldi. Yirmi hâfız iştirakiyle okunan mevlit, pek muhteşem ve ulvî oldu. Perde perde yükselen bu ilahi nağmeler Ayasofya Camii'nin civarlarından Türkiye sathına ve bütün dünyaya yayılıyordu. Cemaat sanki büyülenmiş, gaşyolmuştu (kendinden geçmişti). Hele muazzam cemaatin de iştirak ettiği o tekbir sedaları insana havalanacakmış gibi bir hafiflik hissi veriyordu. Bu ulvi ve ilahi nağmeleri Atatürk de radyosu başında dinliyordu. Ertesi akşam huzuruna çağıran Atatürk bana şunları söyledi:

-Dinî merasimi radyodan takip ettim. Çok memnun ve mütehassis oldum. Arkadaşlarınız hâfız beyleri yann akşam saraya iftara davet ediyorum. Kendilerini haberdar ediniz.

Atamın bu baha biçilmez iltifatları hayatımın en büyük manevi servetidir.

Ertesi akşam hâfızlar saraya geldi. Üst katta muazzam ve mükellef bir iftar sofrası hazırlanmıştı. Atatürk de sofrada bizimle beraber iftar etmek lütfunda bulundular. İftardan sonra hâfızlara ayrı ayrı Kur'an okuttular. Hepsi teker teker iltifatlarına mazhar oldular. Huzurlarından ayrılırken hâfızları Ser Yaver Beyin odasına götürmekliğimi emrettiler. Orada hâfızlara ikişer yüzer lira ihsanda bulunuldu. Sonra yine Atatürk'ün emriyle hâfızlar otomobillerle evlerine kadar götürüldüler"[37]

---

37 Okur, a.g. 19 23

Atatürk'ün Kur'ân-ı Kerîm'e karşı ilgisi, sadece O'nun Türkçeleştirilmesi konusundan ibaret değildir. O, Kur'ân-ı Kerîm'in nazm-ı celîlini de daima zevkle ve huşu ile dinlemişlerdir. Bu konuda yine Hâfız Yaşar Okur şöyle diyor:

"Ramazanların Atam için çok büyük bir önemi vardı. Ramazan gelir gelmez incesaz heyeti Çankaya Köşküne giremezdi. Kandil geceleri de saz çaldırmazlardı. Sadece beni huzurlarına çağırır, Kur'ân-ı Kerîm'den bazı sûreler okuturlardı. Ben okurken gözleri bir noktaya takılır, derin bir huşu ile dinlerlerdi. Ruhen çok mütelezziz olduğu her halinden anlaşılırdı.

Ramazanlarda bir ay müddetle Hacı Bayrâm Velî ve Zincirlikuyu camilerinde şehitlerimizin ruhuna hatm-i şerif okumamı emrederlerdi... Büyük Atatürk bir çok vesilelerle şöyle demiştir:

-Mukaddes mihrabı, cehlin elinden alıp ehlinin eline vermek zamanı gelmiştir.

Bunu, dinî davranışlarına daima düstûr yapmışlardır. Peygamber Efendimizden de büyük takdirle bahsederlerdi. O devirler için hep "Hz. Peygamberin zaman-ı saâdetlerinde..." diye saygı kelimeleri kullanırlardı. Ayrıca Peygamber Efendimizin dirâyetli bir devlet adamı, iyi bir başkumandan olduğunu da sık sık tekrarlardı."[38]

Atatürk'ün her Ramazanda kız kardeşi Makbule Hanım'a, annesi Zübeyde Hanım'ın ruhu için hatim indirilmesini rica ettiği, okuyacak hâfız için para bulunan zarf verdiği bilinmektedir.[39]

Atatürk, Ramazan ayı dolayısıyla orduya tebrik telgrafı göndermiş ve telgrafının sonunda: "... idrâkiyle mübâhi bulunduğumuz bu mübarek ayın hürmetine eltaf ilâhiyeden

---

[38] Gotthard, 62-63.
[39] Gürtaş, 159.

(ilahi lütuflardan) vatanımız ve cümlemiz için selâmet ve saâdetler niyaz ederken davayı mukaddesin aşkı ile rahmet-i rahmâna kavuşmuş olan aziz şehitlerimizin ruhlarına Fatihalar ihda ediyorum."[40] ifadesini kullanmıştır.

Atatürk'ün Kur'ân dinlemeyi sevdiğine dair, Florya Cumhurbaşkanlığı köşkünde cereyan eden bir olayla ilgili hatırasını da Mahmut Baler şöyle anlatıyor:

"Atatürk, Hâfız Yaşar'a hiddetle bağırdı:

-Sen nerdesin be adam! Hâfız nerede diye ne zaman sorsam seni bulamazlar, hastadır derler. Ama yalan, sen temâruz ediyorsun. Yani yalan yere hastalanıyorsun. Senin bir şeyin yok.

Hâfız cevap vermeye hazırlanırken:

-Yeter, kâfi, fazla konuşma! Bir iskemle al, masanın sonundaki köşeye otur.

Dedi. Atatürk, güzel sesle okunan Kur'ân'ı, dinlemeyi çok severdi. Hâfız'dan uşşâk makamında bir Kur'ân okumasını istedi. Hâfız Yaşar ayağa kalkarak:

-Hangi sureyi emredersiniz?

Diye sordu.

-Ne istersen onu oku.

Dedi. Hâfız okumaya başladı. Atatürk:

-Dur, hicâz makamına geç,

Dedi. Hâfız birdenbire hicâz makamına geçemedi. "Hıı... hıı" diye makamı biraz aradıktan sonra buldu ve okumaya devam etti. Sonra Atatürk, yüzünü bana çevirerek:

-Mahmut Bey, Kur'ân okur musunuz?

Diye sordu.

-Okurum, Efendim.

-Buyurun, okuyun.

Ben, gençliğimde iken ezberleyip hâfızamda olan bir sure-

---

40 Atatürk Kültür, IV, 522.

yi, besmele çekerek tatlı bir makamla okumaya başladım. Kendileri de, etraf da şaşırdı. Biraz sonra bana da:

-Hicâz makamına geçin.

Dedi. Ben hüzzâm makamıyla okumaya başladığım sûreyi, musikiyle olan alâkama dayanarak hiç duraklamadan hicâz makamına geçtim ve okumaya başladım. Hâfız'a dönerek:

-Bak buraya! İşte zeka ile aptallığın mukayesesi! Sana, Kur'ân oku, dedim. Hangi sureyi istersiniz, diye sordun. Bu şarkı değil ki, beğendiğimizi okuyalım; Allah'ın Kelamı... Ne diye soruyorsun. Nereden istersen oradan oku. Sonra, hicâz makamına geç, dedim. Makamı bulmak için Kur'ân'ın azametini ve zevkini berbat ettin. Şaşkın herif!

Diye beni takdirle gösterdikten sonra tekrar, işte zekâ ile şaşkınlığın mukayesesi, diyerek Hâfız'ı susturdu. Ve Âfet Hanım'a dönerek:

-Âfet Hanım, Mahmud'a imamın hediyesini getir, ver.

Dedi. Bana herhalde bir cübbe geliyor, diye beklerken, Âfet Hanım, elinde büyük ve renkli bir kutu içinde Türk Ocağı sigarası getirdi. Ve bana uzattı. Atatürk:

-Bu kutuyu aç ve arkadaşlarına ikram et.

Dedi. Ben:

-Efendim, müsaade buyurursanız, unutamayacağım bu mutlu günün hatırası olarak bu kutuyu saklayayım, dedim.

-Hayır, siz sigaraları dağıtın, hatırasını saklayın, dedi."[41]

İstiklal harbinde oluşturduğu ve demiralay adını alan kuvvetlerle, Yunanlılara karşı büyük başarılar elde eden ve Atatürk döneminde altı kez Isparta milletvekili seçilen, Hâfız İbrahim Demiralay, Atatürk'ün dinî düşüncesini ve

---

[41] Baler, 26 Mart 1981 Terc. Gaz. s.2'den naklen Gürtaş, 54.

onun Kur'an-ı Kerim'e olan hayranlığını, hatıralarında şöyle dile getirir.

"(O), dine hürmetkâr ve mâneviyatına sahiptir. Allah'ını bilir her şeyde kudret ve azametini tasdik eder. Zâhiri batın, bâtını zâhir olması büyüklüğünün alâmetidir.

Din ile dünya işlerini ayırmak hususunda, harflerde, şapka ve saire ki mühim inkılâpları; milletini ilmen yüceltmek, beyne'l-milel mevki kazandırmak, İslamiyet'i taassap ve hurafeden tecritle siyasi bulantılardan kurtarmak, hakiki kisvesini bürümektir. Hiç unutmam 1337(1921)'de bizi çankaya'ya iftara götürmüş idi. Biraz önce vardık. O zaman yanında bulunan meşhur Hâfız Hüseyin'e Kur'an okutturdu. Hüseyin de aşkla okumuş köşkün dış salonunun boşluk ve aks-i seda kabiliyeti Kur'an'ın tesirini ruhlarımıza zerk ediyor ve manevi zevkiyle kendimizden geçiyorduk.

Atatürk karşımda sedir üzerinde sakin ve mütevâziane dinliyordu. Ne yalan söyleyeyim, manasını pek güzel anladığı Kelâmullah'ın ruhunda uyandırdığı intibâlar bizlere de akse-derek lâhûtî bir âleme dalmış idik"[42]

---

42 Demiralay, s.11

IV- Atatürk ve Din İstismarcılığı

ATATÜRK, aslî hüviyeti içerisinde ve hurâfelerden uzak dinî hakikatlere ne kadar taraftar ise, dinî taassuba ve dinin çeşitli maksatlarla istismar edilmesine o nisbette karşı bulunmaktadır. Nitekim yukarda nakledilen sözlerinden bazılarında bu husus açıkça görülmektedir. Burada, Atatürk'ün dinî konuda verdiği mücadelenin dinin aslına değil, bilakis din perdesi altında yürütülen taassuba ve dinin çeşitli maksatlarla istismar vasıtası yapılmasına karşı olduğunu daha açık bir şekilde gösteren bazı sözlerine yer vermek istiyoruz.[43]

"2 Temmuz 1932'de toplanan Birinci Türk Tarih Kongresinin son günlerinde, Atatürk tarih öğretmenlerini ve öğretim üyelerini Gazi Orman Çiftliğinde bir çaylı toplantıya çağırdı. Bu toplantıda bizimle iki saat konuştu. Bu arada öğretmenlerden biri Atatürk'e şunu sordu:

-Paşam, din lüzumlu bir şey midir? Halifeliğin kaldırılması iyi mi olmuştur?

Atatürk, bu soruya şu karşılığı verdi:

-Evet, din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletin devamına imkan yoktur. Yalnız şurası vardır ki, din Tanrı ile kul ara-

[43] Bkz Gürtaş, 54

sındaki kutsal bir bağlılıktır. Mutaassıp İslâmcıların din komisyonculuğuna izin verilmemelidir. Dinden maddî çıkar sağlayanlar alçak kişilerdir. İşte biz, bu duruma karşıyız. Buna izin vermiyoruz. Bu gibi din ticareti yapan kimseler, saf ve masum halkımızı aldatmışlardır. Bizim ve sizin mücadele edeceğimiz ve ettiğimiz bu kimselerdir.[44]

Dinle hilâfeti birbirinden ayırdetmek lâzımdır. Birincisi ne kadar faydalı ise, ikincisi o kadar lüzumsuz bir hal almıştır. Halifeliği kaldırdığımız günden bugüne kadar kimsenin buna sahip çıkmaması, müslüman dünyasının halife olmaksızın da yürüyeceğine ve yürümekte olduğuna en güzel örnek değil midir?"[45]

"Bütün müstebit hükümdarlar hep dini âlet edindiler. İhtiras ve istibdatlarını terviç için hep sınıf-ı ulemâya müracaat eylediler. Hakiki ulemâ, dini bütün âlimler hiçbir vakit bu müstebit tâcdârlara inkıyâd etmediler. Onların emirlerini dinlemediler; tehditlerinden korkmadılar. Bu gibi ulemâ kamçılar altında döğüldü; memleketlerinden sürüldü; zindanlarda çürütüldü; darağaçlarında asıldı. Lâkin onlar yine o hükümdarların keyfine, dini âlet yapmadılar."[46]

Cehâlet ve taassup, dinî istismar için en müsait ortamı meydana getirmektedir. Bunu gidermenin tek çaresi gerçek din alimlerinin yetişmeleridir. Bu gerçeğe işaret etmek üzere Atatürk şöyle diyor:

"Fakat bunca asırlarda olduğu gibi, bugün dahi, akvâmın cehlinden ve taassubundan istifade ederek, binbir türlü siyasî ve şahsî maksat ve menfaat için dini âlet ve vasıta olarak kullanmak teşebbüsünde bulunanların dâhil ve hâriçte mevcudiyeti, bizi bu zeminde söz söylemekten, maatteessüf, henüz

---

44 Kocatürk, 193.
45 Kültür Devrimi, 53-54.
46 Borak, 39, Karal, 70.

müstağnî bulundurmuyor. Beşeriyette din hakkındaki ihtisas ve vukuf, her türlü hurâfelerden tecerrüd ederek hakiki ulûm ve fünûn nurlariyle musaffâ ve mükemmel oluncaya kadar din oyunu aktörlerine her yerde tesadüf edilecektir."[47]

Dini konuda sözüyle işi birbirini tutmayan kimselerin karanlık maksatlarına da şu sözleriyle işaret ediyor:

"Masum halka, beş vakit namazdan mâadâ (başka), geceleri de fazla namaz kılmayı va'z ve nasihat etmek, belki ömründe hiç namaz kılmamış olan bir politikacı tarafından vaki olursa, bu hareketin hedefi anlaşılmaz olur mu?!"[48]

Dini lüzumlu bir müessese olarak kabul eden, dinsiz milletin devamına imkân görmeyen ve kendi tabiriyle "*din oyunu aktörlerinin*" meydanı boş bulmaması için, dinin "*her türlü hurâfelerden tecerrüd ederek (arındırarak), hakiki ulûm ve fünun nurlarıyla musaffa (ilim ve fenlerin ışıklarıyla arınıp) ve mükemmel hale gelmesi*" gereğine işaret eden Atatürk, bütün bu gerçeklerden hareketle, kurduğu devletin bünyesinde Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatına da yer vermiş bulunmaktadır.[49] Nitekim bu konuda bizzat şöyle diyor:

"Hükûmet-i Cumhuriyetimizin bir Diyânet İşleri Riyâseti makamı vardır. Bu makâma merbut müftü, hatip, imam gibi muvazzaf bir çok memurlar bulunmaktadır. Bu vazifedâr zevâtın (vazifeli kişilerin) ilimleri, faziletleri derecesi malumdur. Ancak burada, vazifedâr olmayan bir çok insanlar da görüyorum ki, aynı kıyafet iktisasında berdevamdırlar. Bu gibiler içinde çok cahil, hatta ümmî olanlarına (okuma yazma bil-

47 Karal, 72.
48 Karal, 73.
49 Gürtaş, 56.

meyenlerine) tesadüf ettim. Bilhassa bu gibi cühelâ, bazı yerlerde halkın mümessilleriymiş gibi onların önüne düşüyorlar. Halkla doğrudan doğruya temasa, adeta bir mani teşkil etmek sevdasında bulunuyorlar. Bu gibilere sormak istiyorum: Bu vazife ve selâhiyeti kimden, nereden almışlardır?"[50]

50 Karal, 73, Genel Kurmay, III, 460-461.

V- Atatürk ve Gerçek Din Bilginleri

"Din ticareti yapanlara", "dinden maddî çıkar sağlayanlara", "dini siyasetine alet edenlere" kısacası din adına müslümanları sömürenlere karşı olan Atatürk, gerçek din alimlerini daima takdir etmiş; hizmetlerini övmüş ve onlarla iftihar etmiştir.

Bir yurt gezisi esnasında Amasya'ya da uğrayan Atatürk, 24 Eylül 1924 tarihinde Amasya'da Belediye'de şerefine verilen bir ziyafetin sonunda, sözü Milli Mücadeleye getirerek şöyle diyor:

"Efendiler! Bundan beş sene evvel buraya geldiğim zaman bu şehir halkı da, bütün millet gibi, hakiki vaziyeti anlamışlardı. Fikirlerde karışıklık vardı. Dimağlar adeta durgun bir haldeydi. Ben burada bir çok zevatla beraber, Kâmil Efendi Hazretleriyle de görüştüm. Bir cami-i şerifte hakikatı halka izah ettiler. Efendi Hazretleri halka dediler ki:

-Milletin şerefi, haysiyeti, hürriyeti, istiklali hakikaten tehlikeye düşmüştür. Bu felaketten kurtulmak, icab ederse vatanın son ferdine kadar ölmeyi göze almak lâzımdır. Padişah olsun, halife olsun, isim ve ünvanı ne olursa olsun, hiçbir şahıs ve makamın mevcudiyetinin hikmeti kalmamıştır. Tek kurtuluş çaresi, halkın doğrudan doğruya hakimiyeti ele alması ve iradesini kullanmasıdır.

İşte Efendi Hazretlerinin bu yol gösteren va'z ve nasihatinden sonra herkes çalışmaya başladı. Bu münasebetle Müftü Kâmil Efendi Hazretlerini takdirle yâdediyorum. Ve genç Cumhuriyetimiz, bu gibi ulemâ ile iftihar eder."[51]

Bir başka konuşmasında da hakiki âlimlerle hoca kılıklı câhillerden şöyle bahsediyor:

"Efendiler, bir fikri daha tashih etmek (düzeltmek) isterim. Milletimizin içinde hakiki ulemâ, ulemâmız içinde, milletimizin bihakkın iftihar edebileceği âlimlerimiz vardır. Fakat bunlara mukabil ilmî kisve altında ilmî hakikatlerden uzak, lüzumu kadar taallüm edememiş, ilim yolunda lâyıkı kadar ilerleyememiş, hoca kıyafetli cahiller de vardır. Bunların ikisini de birbirine karıştırmamalıyız. Seyâhatlerimde bir çok hakiki münevver ulemâmızla (gerçek aydın alimlerimizle) temas ettim. Onları en yeni ilmî terbiye almış, sanki Avrupa'da tahsil etmiş bir şeviyede gördüm. İslâmiyetin hakikatlerine ve ruhuna vâkıf olan âlimlerimizin hepsi bu kemâl mertebesindedir.

Şüphesiz ki, bu gibi ulemâmızın karşısında, imansız ve hâin ulemâ da vardır. Fakat bunları onlarla karıştırmak doğru olmaz.

Efendiler, hakiki ulemâ ile dine zararlı ulemânın birbirine karıştırılması Emeviler zamanında başlamıştır. Hazreti Peygamber'in zaman-ı saadetlerinde, Peygamberimizin irtihalinden (vefatından) sonra Hulefâ-yı Râşidin hazerâtının zamanında, hep doğrudan doğruya Hz. Peygamber'in irşadiyle İslâm olan, Hulefâ-yı Râşidin'in tenviriyle selâmette bulunan ümmet kütlesi arasında hakiki nezâhet, kalbî hürmet, ulvî bir irtibat vardı. Vakta ki Muâviye ile Hazreti Ali karşı karşıya geldiler; Sıffin vak'asında Muâviye'nin askerleri Kur'ân-ı Kerîm'i mızraklarına diktiler ve Hz. Ali'nin ordusunda bu suretle terod-

---

51 Borak, 64.

düt ve zaaf husûle getirdiler; işte o zaman dine fesat, islâmlar arasına münâferet (birbirlerine karşı nefret) girdi ve o zaman hak olan Kur'ân, haksızlığı kabule vâsıta yapıldı."[52]

Atatürk, çıktığı yurt gezilerinde daima hocalarla, din görevlileri ile görüşmüş, konuşmuş, onları çağırarak sohbet etmiş, zaman zaman onları imtihan da etmiş ve zekâsıyla, bilgisiyle temâyüz edenlerden takdirlerini ve iltifatlarını esirgememiştir.

Nafiz Külünk, *"Atatürk'e Ait Hatıralar"* (s.121-122) isimli kitabında şöyle anlatıyor:

"Bir hafta kadar kalmak üzere Ankara'ya, eniştemin yanına gitmiştim. İlk gece bazı komşular ziyaretimize gelmişti. Bir ara kapı çalındı ve içeriye beyaz top sakallı, yaşlı bir adam girdi. Bu nurâni yüzlü ihtiyarı, eniştem:

-Sâbık Beykoz imamı Hâfız Efendi, diye takdim etti.

Hâfız'ın meclise katılmasıyla konuşmamız dinî konulara döküldü. Tarihin büyük adamlarının din inanışlarından bahsediliyordu. Hâfız Efendi:

-Sırası gelmişken, dedi; sizlere bütün ömrümce unutamıyacağım bir hatıramı anlatayım da dinleyiniz: Büyük inkılapların birbirini takip ettiği günlerdeydi. Ben o zaman Beykoz Camii'nde imamlık yapıyordum. Sarıklarını yalnız vazife başında sarılacağı bildirildiği için camiden çıkınca şapka giyiyorduk. Bir ikindi vakti iskelenin yanındaki kahvede oturuyordum. Bir an kahvenin önünde birkaç otomobil birden durdu. En önde duran otomobilden, o zamana kadar hiç karşılaşmamış olduğum, fakat görür görmez tanıdığım Atatürk çıktı. Sevincimden şaşkına dönmüştüm. O'nun geldiği haberi o kadar çabuk yayılmıştı ki, bütün Beykozlular bir an içinde etrafını sardılar. Ben de kendimi toplayarak kalabalığın arasına karıştım. O'nu çok

---

[52] Borak, 38, 39; Genel Kurmay, III, 462-463.

yakından görebilmek için çok yakınlarına kadar yanaştım. Halkın sevinç nidaları uğultu halinde yükseliyor ve herkes biraz daha ileriye yaklaşmaya çalışıyordu. Atatürk etrafına baktıktan sonra halkı sükûta davet ederek:

-Beykoz imamı burada mı? Gelsin de konuşalım.

Dedi. Zaten tam karşısındaydım. Kalabalıktan ayrılarak ileri çıktım ve:

-Buyur Paşam, dedim; konuşalım.

Atatürk, sol avucunda duran üzümleri bana göstererek:

-Hoca, bu helal de bunun suyu niçin haram? Bize anlatsana.

Birden bire şaşırmıştım.. Bu güç suale ben nereden cevap bulacaktım. Bir müddet düşündüm; aklıma bir şey gelmiyordu. Allah'tan bir imdat bekliyordum. Bir ara nasıl oldu bilmem, aklıma gelen bir cümle dudaklarımdan döküldü:

-Paşam, karın sana helal de kızın niçin haram? (=Anası helalsa kızı haram olur)

Atatürk bu sözümü işitince hafifçe gülümseyerek yüzüme baktı ve başını sallayarak:

-Hoca, sen alimsin; ben softaları arıyorum. Yarın saraya gel de seninle konuşalım.

Dedi. Ertesi günü Saraya gittim; beni karşısına oturttu; saatlerce bana Kur'ân'dan ayetler okutarak kendisi tefsir etti.

Hacı Bayram Camii'nde okunan yatsı ezanının sadaları gelirken Hâfız Efendi sözlerini bitirmişti.

-O, çok büyük adamdı; Allah rahmet eylesin, diye mırıldanıyor, gözlerinden dökülen yaşlar, beyaz top sakalına yuvarlanıyordu.[53]

Atatürk gerçek din bilginlerine hürmette kusur etmemiştir. Nitekim İlk Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Rifat Börekçi, Atatürk'ün huzuruna girdiğinde hep ayakta kar-

---

[53] Borak, 61-62.

şılanmıştır. "Paşam beni mahcup ediyorsunuz" dediği zaman da: "Din adamına saygı göstermek, müslümanlığın icaplarındandır" karşılığını almıştır."[54]

Atatürk, taassup ve irticayla mücadelenin en emin yolunun gerçek din bilginlerinin halkı aydınlatmasıyla başarıya ulaşacağını aksi takdirde baskı ile veya dinsizlik yapılarak onların ortadan kaldırılamayacağını çok iyi biliyordu. Bunun için Islam dinini gerçek kaynağından öğrenen ve onun rasyonel ve çağdaş yorumlarını yapabilen, dinin hükümleriyle günümüzün değerlerini uzlaştırabilen bilginlere çok ihtiyaç duyulduğuna inanıyor ve onların sağlıklı devlet ve toplum düzeni için gerekli olduğunu şu sözleriyle açıklıyor:

"...Milleti aydınlatma ve olgunlaştırma yolunda başarıyla yürütebilecek dindaşlarımız lehülhamd (Allah'a hamd olsun) çoktur. Genç ihtiyar bütün aydınlar, bütün memleketini seven-ler bu nurlu vazifeye koşacaktır ve koşuyor. Yalnız şunu bilmeliyiz ki, bu kanaatler içinde, bulunanların başında bulunması lazım gelen her mahalledeki, her beldedeki ulema-yı kiramın çok yüksek mevkileri, ifa edecekleri çok hayırlı vazifeleri vardır. Bu gibi ulemamızın himmetiyle, hakiki erbâb-ı ilmin hakiki esâsât-ı şer'iyye (dinin temel prensipleri) tevessüllerle, bugünkü idaremizin asıl şer'in ve dinin ruhundan alınmış olduğunu ve hakikat-i islamiye'nin bize asıl bugünkü şekli emrettiğini anlatmakla ifa edecekleri vazifeler cidden kıymetli ve mühimdir"[55]

[54] Demirer, s.12;
[55] Söylev, II, 158

VI- Atatürk ve Az Gelişmişlik

ATATÜRK, her fırsatta dinin lüzumundan, İslâm'ın en makul ve en son din olduğundan, Kur'ân-ı Kerîm'in ekmel kitap olduğundan bahsedip gerçek din alimlerini ve hizmetlerini takdir ederken, kasıtlı veya dar görüşlü bir takım kimseler de, Atatürk adına, O'nun inkılapları adına, kendilerine bunların yorum ve sözcülüğünü yapma yetkisiyle mücehhez sayarak, fakat aslında kendi şahsî görüşlerine Atatürk'ü perde yaparak, daima dine, İslâm'a ve İslâm'ın mukaddes saydığı mefhumlara hücum etmişler, hatta az gelişmişliğimizin vebalini İslâm'a yüklemişlerdir.[56] İster samimî, ister kasdî olarak bu görüşü benimseyenlere verilecek en güzel ve en doğru cevabı yine Atatürk'ün sözleri arasında buluyoruz: Atatürk diyor ki:

"Milleti uzun asırlar gaflette bırakan çeşitli sebepler arasında hakiki noktayı bir kelime ile ifade etmiş olmak için diyebilirim ki, bütün sefaletlerimizin kat'i sebebi, zihniyet meselesidir. İnsanlar ve insanlardan mürekkep olan cemiyetler, her şeyden evvel bütün fertleriyle sâlim (sağlam, doğru) bir zihni-

---

56 Gürtaş, 62-63.

yete sahip olmalıdır. Zihniyeti zayıf, çürük, sakîm olan (hastalıklı, yanlış) bir topluluğun bütün çalışması boştur.

İtiraf mecburiyetindeyiz ki, bütün İslâm âleminin cemiyyât-ı içtimâiyyesinde hep yanlış zihniyetler hüküm sürdüğü içindir ki, şarktan garba kadar, İslâm memleketleri düşmanların ayakları altında çiğnenmiş ve düşmanların zincir-i esâretine geçmiştir. Bu fikrimi izah etmek arzusuyla biraz daha izahat vermek isterim:[57]

Cümlenizce malumdur ki, Cenab-ı Peygamber, ahkâm-ı nusûsu tebliğe memur olduğu tarihte, etraf ülkelerde muhtelif akvâm vardı. Din-i İslâmı bütün beşeriyete kabul ettirmek için, fisebilillah sell-i seyf eden mücâhidîn-i arap, asırlarca yüksek medeniyet yaşamış, millî mazilerine ve örf ü an'anelerine sahip bir çok akvâm, Türkler, İraniler, Mısırlılar, Bizanslılar gibi akvâmı az zamanda daire-i islâmiyete aldılar.

Yine fennen, ilmen, maddeten görüyorsunuz ki, herhangi bir kavim yeni bir şekil alınca, devleti bütün esâsâtı ile tekabbül etmekte, hazmetmekte düçâr-ı müşkilât oluyor. Daima uzun bir mazinin kendi mevcudiyetinde yaşadığını görüyor. Daima asırlık medeniyetinin kendi bünye-i ictimaiyesinde takarrur ettirdiği itiyâdâta merbut (kendi sosyal bünyesinde karar kıldığı alışkanlıklara bağlı) kalıyor ve böyle her yeni bir şey alan kavimlerde, yeni ile eskinin birbirine karıştırıldığını, yeni bir şeyin esasâtiyle kendinde mevcut eski esasâtın meczedildiğini görüyoruz.

Bu kaide-i tabîiyye, kabûl-i İslâm eden milletlerde de aynen tecelli eyledi. Din-i mübîn-i İslâm'ın çok ulvî, çok kıymetli hakâyıkını, bu milletler, olduğu gibi almamakta muannit bulundular. İslâmiyetin ilk parlak devirlerinde, mahsûl-i mazi olan âdât-ı sakîme, bir zaman için kendini göstermeye ve ikaı nüfuza muktedir olmamışsa da, biraz sonra hakayık-ı İslâ-

[57] Borak, 35; Karal, 72.

miyyeye temessük, esâsât-ı İslâmiyyeye tevfik-i harekât etmekten ziyade, mazinin mevrusatından olan âdât ve itikadâtı, dine karıştırmaya başlamışlardır.[58]

Bu yüzden, İslâm cemiyetlerine dahil birtakım kavimler, İslâm oldukları halde sükuta, sefalete, inhitâta maruz kaldılar; mazilerinin bâtıl itiyâd ve itikatlarıyla İslâmiyeti teşviş ettikleri ve bu suretle hakikat-ı İslâmiyyeden uzaklaştıkları için, kendilerini düşmanların esiri yaptılar.[59]

Akvâm-ı İslâmiyyenin içinde bizim milletimiz olan Türkler, an'anât ve teâmül-i millî itibariyle sakîm şeylere mâlik değillerdi. Türk an'anât-ı içtimâiyyesinin pek çoğu, hakikat-ı İslâmiyyeye mutabık ve yakındı. Lâkin Türkler, bulunduklan saha, yaşadıkları menâtık itibariyle, bir taraftan İran ve diğer taraftan Arap ve Bizans milletleri ile hâl-i temasta idiler. Şüphe yok ki, temasların milletler üstünde tesiri görülür. Türkler, temas ettiği milletlerin sakîm âdâtından, fena cihetlerinden müteessir olmaktan men'-i nefs edememişlerdir. Bu hal kendilerinde müşevveş, gayr-ı ilmî, gayr-ı insânî zihniyetler tevlidinden hali kalmamıştır. İşte sukûtumuzun belli başlı sebeplerinden birini bu nokta teşkil ediyor."[60]

Atatürk kadın haklarına dair yaptığı bir konuşmanın bir bölümünde de şöyle diyor:

"Düşmanlarımız bizi, dinin **taht-ı tesirinde (etkisi altında)** kalmış olmakla itham ve **tevakkuf ve inhitâtımızı (duraklama ve geri kalışımızı)** buna **atfediyorlar. Bu, hatadır. Bizim dinimiz**, hiçbir vakit, kadınların **erkeklerden geri kalmasını talep** etmemiştir. Allah'ın **emrettiği şey, müslim ve müslimenin, beraber** olarak iktisâb-ı ilm ü **irfan eylemesidir (ilim ve irfan kazanmasıdır)**. Kadın ve **erkek, bu ilm-ü irfânı aramak ve nere-**

---

58 Borak, 36; Karal, 74.
59 Borak, 36-37.
60 Borak, 37; Karal, 73-74.

de bulursa oraya gitmek ve onunla mücehhez olmak mecburiyetindedir. İslâm ve Türk tarihi tetkik edilirse görülür ki, bugün kendimizi bin türlü kayıtlarla mukayyet zannettiğimiz şeyler yoktur."[61]

Görüldüğü gibi Müslüman milletlerin vaktiyle düşmüş oldukları hataların vebalini İslâm'a yüklemenin isabetsizliğini ve yersizliğini ortaya koyan Atatürk geri kalışın yegane sebebinin zihniyet meselesi olduğunu açıkça vurgulamaktadır.

[61] Borak, 34; Ergin, 5/1901; Karal, 56; Krş. Gürtaş, 66.

VII- Atatürk ve Din Eğitimi

Dini lüzumlu bir müessese olarak kabul eden ve dinsiz milletlerin devamını mümkün görmeyen Atatürk, bu görüşünün tabii bir neticesi olarak, din eğitimini de millî eğitimin ilk hedefleri arasına almakta, her ferdin dinini, diyanetini öğrenmek mecburiyetinde olduğunu belirtmekte ve bu eğitimin tek yeri olarak mektepleri göstermektedir. Atatürk'ün din eğitimi konusundaki görüşüyle ilgili bu tespit şahsi bir yorum değil, bizzat Atatürk'ün çeşitli vesilelerle ve birçok kere söylediği sözlerinden açıkça anlaşılan bir gerçektir.[62]

Atatürk maarif siyasetinin (milli eğitim politikasının) ana hatlarını açıkladığı meclisi açış konuşmalarından birinde şöyle diyor:

"Efendiler, yüzyıllardan beri milletimizi yöneten hükümetler, maarifi yaygınlaştırmak arzusunu açıklayageldiler. Ancak bu arzularına erişmek için doğuyu ve batıyı taklitten kurtaramadıklarından, sonuç milletin cehaletten kurtulamamasına müncer olmuştur (sonucunu doğurmuştur).

---

62 Gunaş, 66-67.

Bu hazin gerçek karşısında bizim takibe mecbur olduğumuz maarif siyasetimizin ana hatları şöyle olmalıdır: Demiştim ki, bu memleketin sahibi ve hey'et-i ictimaiyemizin unsur-ı esasisi köylüdür. İşte bu köylüdür ki, bugüne kadar nûr-ı maariften mahrum bırakılmıştır. Binaenaleyh bizim takip edeceğimiz maarif siyasetinin temeli, evvela mevcut cehli izâle etmektir. Teferruata girmekten ictinâben, bu fikrimi birkaç kelime ile tavzih için diyebilirim ki, alelıtlak umum köylüye, okumak, yazmak ve vatanını, milletini, dinini, dünyasını tanıtacak kadar coğrafî, tarihî, dinî ve ahlâkî malûmat vermek ve a'mâl-i erbaayı öğretmek maarif politikamızın ilk hedefidir."[63]

Atatürkçü eğitim ile din eğitimini bağdaştıramayanlar, belki de medreselerin kapatılmış olmasını yanlış yorumlayarak bu neticeye varıyor olmalılar. Medreselerin lağvını din eğitiminin yasaklanması olarak yorumlamak son derece yanlış bir değerlendirmedir. Çünkü medreseler sadece din eğitimi veren kurumlar değildir. Bilakis medreseler uzun yıllar Müslüman Türk topluluklarında genel eğitim kurumları olarak vazife görmüşlerdir.[64]

Atatürk, medreseler hakkındaki görüşünü şu şekilde açıklamıştı: "Medreseler eski Türklerin kurdukları modern zihniyetle üniversitelerin, taassubun elinde ıslah olmayacak kadar tereddiye uğramış harabeleridir. Bunları ne ıslah, ne de idame ettirmek kabil değildir. Yıkmaktan kastımız budur..."[65] İşte, Atatürk, tavsif ettiği hale düşmüş olan medreseleri, artık bunların gördüğü vazifeyi görecek okullar açıldığı için lağvetmiş ve din eğitimi fonksiyonu da dahil olmak üzere, medreseler tarafından ifa edilen hizmetin artık bü-

---

63 Karal, 79; Öklem, 14-15.
64 Borak, 79-80; Gürtaş, 36, 68.
65 Borak, 80.

tünüyle mekteplere geçmiş olduğunu şu sözleriyle açıkça belirtmiştir:[66]

"Bizde en ziyâde göze çarpan bir nokta var ki, herkesin bu gibi meselelere temas etmekten çekinmesidir. Medreseler ne olacak, evkaf ne olacuk, dediğiniz zaman derhal bir mukavemete maruz kalırsınız. Bu mukavemeti yapanların, ne hak ve selâhiyetle yaptıklarını sormak lâzımdır.

Bizim dinimiz en makul ve en tabii bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki, son din olmuştur. Bir dinin tabii olması için akla, fenne, ilme ve mantığa tetabuk etmesi lazımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen mutâbıktır.

İslâm hayât-ı ictimâiyesinde hiç kimsenin bir sınıf-ı mahsus halinde muhâfaza-i mevcudiyete (özel sınıf halinde varlığını korumaya) hakkı yoktur. Kendilerinde böyle bir hak görenler, ahkâm-ı diniyyeye muvâfık (dini hükümlere uygun) harekette bulunmuş olmazlar. Bizde ruhbanlık yoktur. Hepimiz müsâviyiz ve dinimizin ahkâmını mütesaviyen öğrenmeye mecburuz. Her fert dinini, diyânetini, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır; orası da mekteptir.

Fakat nasıl ki, her hususta yüksek meslek ve ihtisas sahipleri yetiştirmek lâzımsa, dinimizin felsefî gerçeğini tetkik, tetebbu (inceleme ve araştırma) bakımından ilmî ve fennî kudrete sahip olacak güzîde (seçkin) ve hakiki ulemâ yetiştirecek yüksek müesseselere mâlik olmalıyız."[67]

Atatürk'ün din eğitimi konusundaki görüşü, görüldüğü gibi, dinî gerçekleri ilmî bir zihniyetle ele alıp araştıracak bilginleri yetiştirmek üzere kurulacak yüksek eğitim öğretim kurumlarına sahip olmanın yanında, her ferde di-

---

66 Gürtaş, 68.

67 Söylev, II/89; Borak, 34; Ergin, 5/1736; Karal, 69; Kocatürk, 199; Genel Kurmay, III, 454-455; Krş. Gürtaş, 69.

ninin, diyanetinin, imanının mutlaka mekteplerde öğretilmesi ve hepimizin bunları mütesâviyen öğrenmek mecburiyetinde olduğumuzdur.[68]

[68] Gürtaş, 69.

VII- Sonuç

GÖRÜLDÜĞÜ gibi Atatürk, Allah'a ve İslâm dinine samimi bir kalple bağlı bulunmaktadır. O, din adına inananların sömürülmesine, dinin politikaya karıştırılmasına ve istismarına karşıdır. Atatürk'ün karşı olduğu çevreler İslâm dininin de karşı olduğu çevreler olup, bunlar yobazlar, bağnazlar, hurafeciler, din simsarları, bezirganları ve aktörleridir. O'nun gerçek din adamlarına önem verdiği ve saygı gösterdiği yukarıda örneklerde de görüldüğü gibi herkesçe bilinmektedir.

Atatürk İslâm dinine gereken önemi vermiş, Hz. Peygamber'e ve Kur'ân'a büyük hürmet göstermiş ve bunları kendi manevî ve kutsal seviyesine kavuşturmayı hedeflemiştir. İslâm dünyasının geri kalışını, bazılarının yaptığı gibi dinde görmemiş, geri kalışın ve az gelişmişliğin gerçek sebebinin zihniyet meselesi olduğunu belirtmiştir.

Atatürk, bazı çevrelerin iddia ettiğinin aksine, dini zayıflatmak ve onu hayattan tecrit etmek gibi bir düşüncenin ve fiilin içinde olmamıştır. Hele 1930 sonrası daha önceki dinî fikirlerinden uzaklaştığı yönündeki bir takım kimseler tarafından ortaya atılan bazı iddiaların doğru olmadığını, bilakis O'nun din konusundaki görüşlerini hayatının sonuna kadar sürdürdüğünü, daha önce belirttiğimiz gibi, 1935 de yayınlattığı Kur'an Tefsirinden; iftar, Ramazan ve dinî sohbetleri her sene evinde düzenlettiğin-

den ve her yıl Ramazanda bir ay müddetle Hacı Bayram ve Zincirlikuyu camilerinde hatm-i şerifler okutmasından anlaşılmaktadır. O, inanmamış veya önceki dinî fikirlerinden vazgeçmiş biri olsaydı bunları yapar mıydı?

Atatürk, "Mukaddes mihrabı cehlin elinden kurtarıp ehlinin eline vermek" azmindeydi. O'nun hedefi dinin, siyasi ve maddî bir araç olarak kullanılmasını önlemektir. O'nun din politikasının temeli dini devletten, din işlerini dünya işlerinden ayırmaktır. Bir diğer ifadeyle siyasî, sosyal ve hukukî alanlardaki işleri dine dayandırarak bundan menfaat sağlamayı önlemektir.

Kısaca Atatürk, dinsizliğe olduğu kadar, her türlü hurafeye, yobazlığa, safsataya, taassuba, dinin politikaya alet edilişine ve böylece dini, toplumu sömürme aracı haline getirmek isteyenlere şiddetle karşı çıkmıştır. Yani din kisvesine bürünmüş cahil kimselerin toplum üzerindeki etkilerini kırmaya çalışmıştır.

Bu araştırmamıza yine O büyük insanın şu sözleriyle son verelim: "Dinime, bizzat hakikate nasıl inanıyorsam, buna da öyle inanıyorum."

SÖZLÜK

A

A'mâl-i Erbaa : Dört işlem
Âdât : Adedler, gelenekler
Âdât-ı ilâhiyye : İlâhî nizamlar
Âdât-ı sakîme : Kötü âdetler
Addeylemek : Saymak, kabul etmek
Âhir : Sonuncu
Ahkâm-ı diniyye : Dinî hükümler
Ahkâm-ı nusûs : Kur'an ve hadislerden çıkan hükümler
Ahvâl-i ictimâiyye : Sosyal durumlar
Ahvâl-i medeniyye : Medeni durumlar
Ahvâl-i siyasiyye : Siyasî durumlar
Ahvâl-i Umumiyye : Genel haller, genel durumlar
Akide : İman, inanç
Akvâm : Milletler
Akvâm-ı İslâmiyye : İslâm milletleri
Alelekser : Çoğunlukla
Âmâl-i milliyye : Millî emeller
An'anât : Gelenekler
An'anât-ı İctimâiyye : Sosyal gelenekler
Asîl hüviyeti : Asıl kimliği
Asrî : Çağdaş, modern
Âtufet : Merhamet, esirgeme
Avn ü inayeti : Yardım ve lütfu
Azamet : Büyüklük

B

Bâtıl : Boş, beyhude, yalan, çürük
Beliyye : Sıkıntı, musibet
Berdevam : Devamlı
Beşeriyet : İnsanlık
Beyninde : Arasında
Bezirgan : Tüccar
Bihakkın : Hakkıyle
Bilcümle : Bütün, hepsi
Bilumum : Genellikle
Bilvâsıta : Vasıtalı
Binaenaleyh : Bunun üzerine, bundan dolayı
Bünye-i ictimâiyye : Sosyal yapı

C

Cehl : Bilmezlik
Cem'iyyât-ı ictimâiyye : Sosyal toplumlar
Cenâb-ı Vâhibü'l-Âmâl : Emelleri bahşeden, kavuşturan, amaca ulaştıran Tanrı.
Cühelâ : Cahiller
Cümlenizce : Hepinizce

D

Derece-i idrâk : Anlayış derecesi
Derece-i tekemmül : Olgunlaşma derecesi
Derece-i tenevvür : Aydınlanma derecesi
Dimağ : Beyin, akıl, şuur
Din-i mübîn-i İslam : Açık ve seçik İslam dini
Dirayetli : Zeki, kavrayışı yüksek
Düçâr-ı müşkilât : Zorluklarla karşılaşma
Düstur : Kaide, prensip

E

Efrâd-ı millet : Milletin fertleri
Ekmel : En mükemmel
Eltaf-ı ilahiyye : İlahi lütuflar
Elzem : Çok gerekli
Emr-i vâki : Beklenmedik bir olay, beklenmedik bir iş, emir
Enstrümantal : Çalgı müziği; insan sesinin katılmadığı, sadece çalgıların duyulduğu müzik
Esâsât : Esaslar
Esâsât-ı İslâmiyye : İslâmın esasları
Evkaf : Vakıflar
Evsaf : Vasıflar, özellikler

F

Fahr-ı kainat : Kainatın kıvanç duyduğu, Hz. Peygamber
Filhakika : Gerçekten
Fîsebîlillâh : Allah yolunda

G

Gafur ve Rahim : Bağışlayan ve merhamet eden
Gaşyolmak : Kendinden geçmek
Gayr-ı mazbut : Sayısı belirsiz
Gayr-ı müslim : Müslüman olmayan
Güzide : Seçkin

H

Habib-i Ekrem : Yüce sevgili, Hz. Peygamber
Habis : Soysuz, mayası bozuk, pis, kötü
Hâiz-i ehemmiyet : Ehemmiyetli, önemli
Hakâyık : Hakikatler

Hakayık-ı diniyye : Dinî hakiketler
Hakayık-ı fenniyye : Teknik hakikatler
Hakayık-ı İslâmiyye : İslâmî hakikatler
Hakayık-ı medeniyye : Medenî hakikatler
Hakîm : Hikmet sahibi
Hâkim-i mutlak : Tek başına hükmeden
Hal-i temas : Temas hali, ilişki içinde
Hâtemülenbiyâ : Son Peygamber
Hatm-i şerif : Kur'an'ın baştan sona okunması
Hayat-ı ictimâiyye : Toplum hayatı
Hazerat : Hazretler
Hemşire : Kız kardeş
Heyet-i ictimaiyye : Sosyal heyet
Hezeyan : Sayıklama, saçma sapan
Hırz-ı can : Canı gibi korumak
Hilm : Sabırlılık, yumuşak huyluluk
Hulafâ-yı Raşidîn : Raşit halifeler, İslam'ın ilk dört halifesi
Hurâfe : Uydurma, yalan hikaye
Huşu : Alçak gönüllülük, saygı.
Hutabâ : Hatipler
Hutabâ-yı kirâm : Büyük hatipler
Huzuru mûtad zatlar : Her zaman yanında bulunan kişiler
Hürmet-i musahare : Bazı akrabalarla evlenme yasağı
Hürmetkâr : Saygı gösteren

I

Idlâl : Saptırma, azdırma
Itlak : Ad verme

İ

İ'lâ : Yükseltme
İblağ : Tebliğ etmek, bildirmek
İcabât : Gerekler

İcâbât-ı zaman : Zamanın gerekleri
İctihat : Hukukî meseleleri belli hükümlere dayanarak yorumlama gücü
İçtinaben : Sakınarak
İdâme : Devam ettirme
İfa : Ödeme, yerine getirme
İğfal : Aldatma
İhda : Hediye
İhtirâs : Aşırı istek
İhtisas ve vukuf : Uzmanlık
İka-ı nüfuz : Tesir altına alma
İktifa : Yetinmek
İktisâ : Giyinme
İktisâb-ı ilm-ü irfân : İlim ve irfan kazanma
İlhâmât-ı İlâhiyye : İçe doğan ilâhî duygular
İnhitat : Gerileme, çökme
İnkıyâd : Boyun eğmek, teslim olmak.
İntihap : Seçim
İntisap : Bağlanma
İrad eden : Okuyan, söyleyen
İrâde-i milliyye : Milli irade
İrtihal : Vefat
İsrailiyyat : Dine sonradan sokulan uydurma hikayeler
İstibdat : Baskıcı yönetim
İstihraç : Netice çıkarmak
İstikbâl : Gelecek
İstiklâl : Kurtuluş
İstilzam : Gerektirme
İştigâl : Meşgul olma
İtikadât : İnançlar
İtiyâdât : Alışkanlıklar
İzahat : Açıklama
İzâle : Gidermek

K

Kabûl-i İslâm : İslâmı kabul etmek
Kaide-i tabiiyye : Tabii kaide
Kanun-ı Esâsi : Ana kanun, temel prensip
Kasem : Yemin, and
Katî : Kesin
Kavânîn-i kevniyye : Kâinattaki kanunlar
Kavânîn-i Tabîiye-i İlâhiyye : Tabiattaki ilahi kanunlar
Kemal : Olgunluk
Kirâm : Büyükler
Kitâb-ı Ekmel : En mükemmel kitap yani Kur'ân-ı Kerim

L

Lahin : Güzel ses, âhenk
Lâzime-i ulûhiyyet : Tanrılık gereği
Lebâleb : Ağzına kadar dolu

M

Mâadâ : den başka
Maatteessüf : Üzülerek
Mahsûl-i mazi : Geçmişin ürünü
Maruz kalmak : Uğramak
Matbuat : Basın organları
Mazbut : Belirli
Meal : Çeviri, tercüme
Meczetmek : Karıştırmak, katmak
Mefhum : Kavram
Mel'anet : Lanete sebep olan
Memâlik-i İslâmiyye : İslam ülkeleri
Menâtık : Mıntakalar, bölgeler
Menba : Kaynak
Men-i nefs : Kendini tutma, alakoyma
Menşe' : Çıkış yeri, yetişme yeri

Merbut : Bağlı
Meşveret : Danışma, bilgi alış verişi
Mevrusat : Miras kalan şeyler
Mihnet : Sıkıntı, zahmet, eziyet
Milliyetperver : Milliyetini koruyan, milletine sahip çıkan
Miyar : Ölçü
Muannit : İnatçı
Muâyede : Bayramlaşma
Muazzam : Çok büyük
Muğâyir : Farklı, zıt
Muhâfaza-i mevcudiyet : Varlığını koruma
Muhalif : Aykırı, karşı olan
Muhammed'ül-Emin : Güvenilen Muhammed
Muhassala : Bileşke, elde edilen netice
Mukabele : Karşılık
Mukaddes : Kutsal
Mukavemet : Dayanma, karşı durma
Mukayyet : Kayıtlı, bağlı
Musaffâ : Süzülmüş, saf hale getirilmiş
Mutaassıp : Fanatik
Muvâfik : Uygun
Muvâfik-ı din : Dine uygun
Muvazzaf : Görevli
Mübâhi : Övünmek
Mücâhidîn-i arap : Arap savaşçıları
Mücehhes : Donanmış, donatılmış
Müeddî : Doğuran, sebep olan
Müessesât-ı İlmiyye : Okullar, ilmi kuruluşlar
Müessese : Kurum
Müessir : Tesirli
Müftehir : Övünç, kıvanç duyan
Mükellef : Mükemmel hazırlanmış
Mümessil : Temsilci

Mümtaz : Seçkin, üstün
Münâferat : Birbirinden nefret etmek
Müncer : Varıp sona eren
Münevver : Aydın
Mürteci : Geriye dönen, gerici
Mürüvvet : İnsanlık, yiğitlik
Müslim : Müslüman erkek
Müslime : Müslüman kadın
Müstağnî : İhtiyacı olmayan, gerekli bulmayan
Müstebit : Zorba, despot, söz ve hareket hakkı tanımayan, baskıcı
Müşevveş : Karmakarışık
Mütalaa : Okuma, tetkik, düşünce
Müteessir : Etkilenmek
Mütehassis : Hislenen, duygulanan
Mütelezziz : Hoşlanan, lezzet alan
Mütemâyil : Meyilli, eğilmiş
Mütesâviyen : Eşit olarak

N

Nâmütenâhî : Nihayetsiz, sonsuz
Nâs : İnsanlar
Nazm-ı Celîl : Yüce söz, Kur'an-ı Kerim'in olduğu gibi okunuşu
Necip : Soylu
Nezâhet : Temizlik
Nezih : Temiz, pak
Nokta-i Tekâmül : Olgunlaşma derecesi
Nûr-ı maârif : Bilgi nûru
Nusûs : Nasslar (Nass: Bir şey hakkında Kur'an ve hadisteki açık söz), ayetler
Nübüvvet : Peygamberlik

R

Rahmet-i rahman : Allah'ın rahmeti

Risâlet : Müstakil şerîat ile peygamber gönderilmek

Riyaset : Başkanlık

Ruhbâniyet : Rahiplik, keşişlik

Rüesâ : Başkanlar, Reisler

Rüşd : Doğru yolda olma, doğru yolu bulma

Rüşd-i rü'yet : Görüş doğruluğu

S

Sa'y-ü amel : Gayret ve çalışma

Saadet : Mutluluk

Sabâvet : Çocukluk,

Sadakallahülazîm : Yüce Allah doğru söyledi

Sahih : Doğru, sağlıklı

Sakim : Yanlış, hastalıklı

Sâlim : Sağlam, ayıp ve kusuru olmayan

Secavend : Kur'an'ı manaya uygun, doğru okumak için konulan işaret

Seci' : Nesirde yapılan kafiye

Sefalet : Geri kalmışlık

Selahiyet : Yetki

Sell-i seyf : Kılıç çekme

Sınıf-ı mahsus : Özel sınıf

Sınıf-ı ulemâ : Âlimler sınıfı

Siyâsiyât : Siyasetle ilgili şeyler

Skolâstik : Ortaçağ kilise zihniyeti

Sun-î : Yapay

Suret-i umumiye : Genellikle, genel olarak

Ş

Şebâbet : Gençlik

Şuur : Bilinç

T

Tahsîl : Öğrenme

Taassup : Fanatiklik

Taassupkâr : Taassup sahibi

Tâcdâr : Taçlı hükümdar, padişahlar, kral-
lar

Tahayyül : Hayal etme

Tahtı tesirinde : Tesiri altında

Takarrur : Kararlılma, yerleşme

Tarîk-i müstakîm : En doğru yol

Tarz : Usul, yöntem

Tashih : Düzeltmek

Tasvip : Uygun görme, onay

Tavzih : Açıklama

Teâmül-i millî : Millî gelenek

Tebliğ : Bildirmek, iletmek

Tecâhül : Bilmez gibi görünme

Tecellîyât : Görünme, açığa çıkma

Tecerrüd : Soyunma, her şeyden boş olma

Tekabbül : Kabul etmek

Tekessür : Çoğalmak

Telkinat : Öğretilen bilgiler

Temâruz : Hasta gibi görünmek

Temâyüz : Belirginleşmek

Temeşşük : Tutunma, sarılma

Tenvir : Aydınlatmak

Teraklî : İlerleme, yükselme

Tereddî : Soysuzlaşmak

Tereddüt : Şüphe, kararsızlık

Terviç : Kıymetini artırmak

Teşebbüs : Girişim
Teşviş : Karıştırmak
Tetâbuk : Uygun düşmek
Tetebbu : Araştırmak, incelemek
Tetkik : İncelemek
Tevâfuk : Muvâfık olmak, uymak
Tevakkuf-u inhitat : Duraklama ve gerileme
Tevessü' : Genişlemek
Tevfik-ı harekât : Hareketlerini uydurmak
Tevlid : Meydana getirmek, doğurmak
Tezat : Zıt, zıtlık

U

Ulemâ : Alimler
Ulûm ve funun : İlimler ve fenler
Ulvî : Yüce
Unsur-ı esasî : Ana parça

Ü

Ümmet-i İslamiyye : İslam ümmeti, müslümanlar
Ümmî : Okuma yazma öğrenmemiş

V

Va'z ve nasihat : Öğütte bulunmak
Vâkıa : Gerçi, her ne kadar
Vâsıl-ı a'lây-ı illiyyîn : En yüce makama ulaşmış (Vefat etmiş)
Vazifedâr : Vazifeli, görevli
Vesîle-i tecellî : Görünme sebebi
Vusûl : Varma, erişme, yetişme

Z

Zaaf : Zayıflık
Zaman-ı saadet : Mutlu dönem
Zevat : Zatlar, şahıslar

Kaynaklar

Kısaltmalar:

Atatürk Kültür: *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Be-yannameleri*, IV, 522, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991.

Borak: Sadi Borak, *Atatürk ve Din*, İstanbul, 1962.

Demiralay: *Hâfız İbrahim Demiralay'ın Hatıratı ve Isparta'da Milli Mücadele İli İlgili Belgeler,* Yaına Haz. Bayram Kodaman ve H. Babacan, S.D.U. Atatürk Ilke ve Inkılâp trihi araştınma ve Uygulama Mezkezi müdürlüğü, Göltaş kültür Dizisi, No. &, Isparta, 1998

Demirer: E. Demirer, *Din, Toplum ve Kemal Atatürk*, Kardeş Matbaası, Ankara, 1969

Ergin: Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, 1-5, İstanbul, 1977.

Fığlalı: Ethem Ruhi Fığlalı, *Atatürk ve Din*, Atatürkçü Düşünce El Kitabı, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1995.

Genel Kurmay: *Atatürkçülük: Atatürkçü Düşünce Sistemi*, I-III, Genel Kurmay Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1984.

Gotthard: Gotthard Jaschke, *Yeni Türkiye'de Kur'ân-ı Kerîm Kursları*, (Terc. Nimet Arsan), İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, C.V, (1-4), İstanbul, 1973.

Gürtaş: Ahmet Gürtaş, *Atatürk ve Din Eğitimi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

Karal: Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1969.

Kocatürk: Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara, 1971.

Kültür Devrimi: *Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi*, Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (RCD) Semineri Tebliğleri, 9-11 Kasım 1967, Ankara, 1972.

Laiklik: *Laiklik ve Atatürk'ün Laiklik Politikası*, Genel Kurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı, Ankara, 1980.

Öklem: Necdet Öklem, *Atatürk Döneminde Darulfünun Reformu*, Bornova Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1973.

Sarıkoyuncu: Ali Sarıkoyuncu, Atatürk Din ve Din Adamları, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,Ankara, 2002

Serin: Muhittin Serin, *Türk Hat Üstadları 3, Kemal Batanay, Bestekâr, Tamburîi, Hattat, Hâfız*, Kubbealtı Neşriyâtı, İstanbul, 2006

Söylev: *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, I-III, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1952.; Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C.I-II, Ankara, 1989

Tetik: Gaffar Tetik, *Diyanet Dergisi Özel Eki*, Sayı: 94, Ekim 1998.

ATATÜRK VE DİN • Prof.Dr. İsmail Yakıt

"...Dinime, bizzat hakikate nasıl inanıyorsam buna da öyle inanıyorum..."
M. Kemal Atatürk

(Maurice Perno'ya verdiği demeçten: 29 Ekim 1923)

ISBN 975-438-602-1
9 789754 386028